

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta Filozofická
Ústav hospodářských a sociálních dějin

Bakalářská práce

Měnová reforma 1953 a její reflexe v české společnosti

Monetary reform 1953 and its reflection in czech society

2007

autor práce: Iva Ďoubalová
vedoucí práce: Doc. PhDr. Drahomír Jančík, CSc.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité prameny a literaturu. Dále prohlašuji, že nemám námitek proti půjčování nebo zveřejňování mé bakalářské práce nebo její části.

V Pardubicích 25. 7. 2007

Iva Ďoubalová
podpis

Obsah:

Úvod. Vymezení tématu, literatura a prameny	s. 1
1. Měnová reforma: příčiny a provedení	s. 7
1.1. Hospodářská situace po roce 1945 a příčiny měnové reformy	s. 7
1.2. Příprava reformy a její zásady	s. 14
1.3. Předzvěsti reformy	s. 18
1.4. Vyhlášení měnové reformy a výměna peněz	s. 21
1.5. Přejít na jednotný volný trh	s. 25
2. Reakce obyvatel a perzekuce po měnové reformě	s. 29
2.1. Reakce obyvatelstva	s. 29
2.2. Stávky a demonstrace	s. 33
2.2.1. Plzeň	s. 33
2.2.2. Ostatní stávky a demonstrace	s. 35
2.3. Vlna perzekucí po měnové reformě	s. 41
2.4. Měnová reforma a zahraniční rozhlas	s. 46
3. Sociální dopady měnové reformy	s. 50
3.1. Hlavní trendy v sociálním vývoji od roku 1948 do provedení měnové reformy	s. 50
3.2. Sociální dopad na jednotlivé skupiny obyvatel	s. 53
3.3. Sociální opatření státu po měnové reformě	s. 56
3.4. Výsledky měnové reformy v sociální oblasti	s. 58
Závěr	s. 61
Použité prameny a literatura	s. 63
Resumé	s. 66
Summary	s. 67

Úvod

Vymezení tématu, literatura a prameny

O měnové reformě, která proběhla v Československu v červnu 1953, většina lidí, kteří ji sami bezprostředně nezažili mnoho neví. V učebnicích dějepisu je prezentována jako zcela okrajový problém, jako bezvýznamná nepříjemná událost, která proběhla a není nutné se o ní dál zmiňovat. Podle mého názoru však do života lidí v první polovině padesátých let zasáhla natolik výrazně, že si toto téma zaslouží hlubší pozornost. Už proto, že řetěz příčin, které vedly k hospodářskému kolapsu v té době, souvisí s formováním sovětského bloku a vlivem Moskvy v Československu vůbec. A otázky související s obdobím komunistické nadvlády v Československu jsou a ještě dlouho budou v naší společnosti aktuální.

V této práci jsem se vedle příčin a samotného provedení měnové reformy a odstranění vázaného trhu zaměřila zejména na postoj obyvatel k těmto opatřením. Zajímalo mě, jakým způsobem lidé na tuto událost reagovali. Už ve dnech před vyhlášením měnové reformy se na veřejnost dostaly informace, že se chystá nějaké měnové opatření nebo změn trhu. Výsledkem vzniklé nejistoty mezi lidmi byla nákupní horečka, kterou nedokázalo utlumit ani uklidňování se strany státu. Po zveřejnění měnové reformy převládla mezi lidmi odmítavá a nesouhlasná reakce na ztrátu úspor, která je logická a je možné ji vyjádřit nejrůznějšími způsoby. Od slovního odsouzení například v rodinném kruhu až po otevřený projev odporu spojený s ničením symbolů panujícího režimu. V padesátých letech 20. století jakýkoliv nesouhlas s politikou komunistické strany nezůstal bez trestu a tak následovala vlna perzekucí. Tresty se lišily v závislosti na míře „provinění“, nepadl ale žádný trest smrti. Objevili se také lidé, kteří s měnovým opatřením bezvýhradně souhlasili, ať už k tomu měli jakékoliv důvody. Je však s nimi nutné počítat, pokud se snažíme o ucelený pohled na věc.

Dalším problémem v souvislosti s tématem mé práce je sociální dopad na jednotlivé kategorie obyvatelstva a společnost jako celek. Díky ztrátě úspor a likvidaci vázaných vkladů přišlo mnoho lidí o své finanční zajištění. Likvidace přidělového systému a nové ceny na jediném volném trhu zase způsobily snížení životní úrovně většiny obyvatelstva. Tyto skutečnosti se projeví třeba zvýšením počtu žádostí o zaměstnání. Každý, kdo chtěl mít za co žít, musel pracovat. Pro mnoho soukromých zemědělců, řemeslníků a živnostníků znamenala měnová reforma poslední kapku a raději přecházeli do státního sektoru hospodářství. V sociální oblasti lze zaznamenat i další

změny, např. pokles sňatečnosti a porodnosti. Měnová reforma a odstranění vázaného trhu se tak stalo významným mezníkem v československých hospodářských a sociálních dějinách.

Problém měnové reformy nebyl před rokem 1989 v české historiografii zpracován. Pokud se o něm objevila zmínka například v pojednání o hospodářství padesátých let, byl prezentován výhradně jako hospodářské opatření státu, které umožnilo další nárůst hospodářské výroby. Nepokoje v souvislosti s měnovou reformou a sociální dopad na obyvatelstvo jako by neexistovaly.

Tento stav se po roce 1989 změnil. Zvedla se vlna zájmu historiků o předchozí období a byla zřetelná snaha odstranit nepravdy šířené komunistickým režimem a osvětlit dříve záměrně přecházené jevy a procesy v poválečných československých dějinách. První ucelený realistický obraz o hospodářství a politických poměrech Československa od února 1948 do první poloviny padesátých let podal již v roce 1991 Karel Kaplan.¹ O dva roky později shrnul československé hospodářské dějiny do roku 1990 Karel Půlpán.²

Z doby krátce po revoluci pochází i první a dosud jediná monografie věnovaná výhradně otázce měnové reformy nazvaná příznačně „Velká peněžní loupež“.³ Autoři tu věrně zachytili obraz přípravy měnového opatření po technické stránce, reakci obyvatelstva na něj i výsledky reformy v hospodářské oblasti. Poprvé se tu objevily dosud nezveřejněné dokumenty, jako například smlouva o dodání nových československých platidel zhotovených v SSSR. Přestože jde o velmi komplexní a dosud nejrozsáhlejší práci k danému tématu, odráží dobu, v níž vznikla.

Tématem měnové reformy se zabývají i dvě edice dokumentů vydané Ústavem pro soudobé dějiny Akademie věd v edici „Dokumenty o perzekuci a odporu“. V první z nich⁴ editoři vydali dosud nezveřejněné přísně tajné dokumenty, které dokládají formu a rozsah perzekucí po nepokojích v souvislosti s měnovou reformou. Z těchto dokumentů si můžeme udělat představu o tom, v jaké míře vlastně lidé otevřeně nesouhlasili s provedeným opatřením, jaké byly nejčastější formy odporu a jaké tresty potom za

¹ Kaplan K.: Československo v letech 1948-1953, 2. část; SPN, Praha 1991.

² Půlpán K.: Nástin českých a československých hospodářských dějin do roku 1990. I. díl; nakl. Karolinum, Praha 1993.

³ Jirásek Z.- Šůla J.: Velká peněžní loupež aneb 50:1; nakl. Svítání, Praha 1992.

⁴ Kaplan, K.-Váchová J.: Perzekuce po měnové reformě v Československu v roce 1953. Dokumenty; ÚSD AV ČR, Praha 1993.

projevený nesouhlas padaly. Druhá edice,⁵ zaměřená na sociální aspekt této události, obsahuje klíčové dokumenty vrcholových orgánů komunistické strany i československé vlády vztahující se k provedení měnové reformy a odstranění vázaného trhu, samotný průběh výměny peněz a také dokumenty obsahující konečné vyúčtování reformy. Těchto pramenů je možné využít jako zdroj informací o tom, které sociální skupiny byly měnovou reformou postiženy nejvíc a jaké sociální dopady na společnost reforma měla. V úvodní studii editorka na základě nich poukázala na hlavní sociální důsledky červnových událostí roku 1953. Obě tyto edice pro mě byly neocenitelným pramenem jinak obtížně dostupného archivního materiálu.

K nepokojům v Plzni v souvislosti s měnovou reformou existuje poměrně rozsáhlá literatura, i když jde většinou o díla menšího rozsahu. V této práci se opírám zejména o podrobné vyličení událostí v článku Jiřího Bílka Československá armáda a měnová reforma 1953.⁶ Přestože se v této práci věnuje reformě zejména z vojenského hlediska, jeho údaje o plzeňských demonstracích jsou podrobné a přesné. Pro zasazení těchto nepokojů do širšího evropského rámce jsou užitečné dvě práce, jednak kniha Pavla Tigrida⁷ o dělnických revoltách v komunistických zemích a také článek Zdeňka Štěpánka⁸ ve kterém srovnal události v Plzni s demonstracemi v Berlíně o necelý měsíc později. Z archivního materiálu jsou k danému tématu klíčové zejména fondy Národního archivu v Praze. Vytkla-li jsem si za cíl sledovat reakci československé společnosti na měnovou reformu, pak pro mne byl mimořádně užitečný fond obsahující tzv. stranické informace,⁹ k němuž dosavadní odborná literatura dosud nepřihlédla. V tomto fondu se nacházejí vnitrostranické bulletiny s informacemi o situaci mezi obyvatelstvem a úkoly zadávané

⁵ Musilová, D.: Měnová reforma 1953 a její sociální důsledky. Studie a dokumenty; ÚSD AV ČR, Praha 1994.

⁶ Bílek J.: Československá armáda a měnová reforma v roce 1953 in Historie a vojenství, 1995, č. 1, s. 66-91.

⁷ Tigrid P.: Dnešek je váš, zítřek je náš. Dělnické revolty v komunistických zemích; nakl. Index, Společnost pro československou literaturu v zahraničí, 1982.

⁸ Štěpánek Z.: Plzeň 1. června 1953-Berlín 17.června 1953. Srovnání-ohlas ve světě in Západočeský historický sborník 2, Státní oblastní archiv v Plzni, Plzeň 1996, s. 393-396.

⁹ Národní archiv v Praze (dále jen NA), fond stranické informace 19/13.

okresním a krajským výborům v průběhu provádění měnové reformy i po ní. Jsou tu prezentovány poznatky strany o náladě obyvatel, projevech nespokojenosti i třeba situace v zásobování. Nacházejí se tu i útržky situačních zpráv z fondů Archivu ministerstva vnitra. Celkově se jedná o rozsáhlý dosud nevytěžený materiál, který byl před rokem 1989 kvalifikován jako „přísně tajný“. Dalším fondem Národního archivu, který jsem použila, je fond Antonín Novotný.¹⁰ Poskytuje dokumenty o celkovém zhodnocení situace okolo měnové reformy z pohledu stranických orgánů a informace spíše souhrnného rázu, jako jsou přehledy o stávkách, časové plány při provádění soupisu zboží v obchodech nebo při přípravě výměnných středisek. Použila jsem i informace z fondu Monitory,¹¹ který obsahuje přepisy vybraných relací zahraničního rozhlasu. Je tu dochované hlavně vysílání Rádia Svobodná Evropa, za zmínku stojí i další stanice, jako Hlas Ameriky nebo BBC a další.

Mimo těchto fondů jsem použila archivní materiály ze Státního okresního archivu Pardubice. Šlo zejména o sbírku místních novin a fond Jednotného národního výboru Pardubice.¹² Nachází se tu příkazy a pokyny ministerstva financí a ministerstva vnitřního obchodu, příkazy krajského národního výboru okresním národním výborům a hlášení o jejich splnění. Je tak možné udělat si přehled o tom, nakolik se příkazy „shora“ na nižších stupních stranické hierarchie skutečně plnily.

Ještě bych ráda krátce upozornila na jeden terminologický problém. Jde o termíny *měnová reforma* vs. *peněžní reforma*. *Měnová reforma* označuje takovou úpravu soustavy peněz,¹³ která zahrnuje změnu názvu peněžní jednotky, její druhy a strukturu, změnu vztahu k drahým kovům, měřítko cen a s ním spojené měnové parity. Až na změnu názvu peněžní jednotky splňovalo měnové opatření z roku 1953 všechny tyto znaky. Pro československou vládu však nebylo přijatelné přiznávat nutnost jejího provedení jen několik let po měnové reformě v roce 1945. Znamenalo by to přiznat neúspěch při budování „socialistického hospodářství“. Vyšla tedy z toho, že se nezavádí nová měnová jednotka, pouze se mění staré peníze za nové ve stanoveném poměru. Téměř ve všech

¹⁰ NA, fond Antonín Novotný.

¹¹ NA, fond Monitory (dále jen M).

¹² Státní okresní archiv Pardubice (dále jen SOA Pardubice), fond Jednotný národní výbor 1949-1954 (dále jen JNV), karton „Měnová reforma“.

¹³ Jirásek, Z.-Šůla, J.: *Velká peněžní loupež aneb 50:1*; Svítání, Praha 1992, s. 22.

dobových dokumentech je proto měnové opatření označováno jako peněžní reforma. V této práci se však raději držím termínu měnová reforma, který více odpovídá realitě.

1. Měnová reforma: příčiny a provedení

1.1. Hospodářská situace po roce 1945 a příčiny měnové reformy

Aby bylo možné porozumět příčinám měnového opatření v roce 1953, je nutné vrátit se do doby bezprostředně po druhé světové válce a seznámit se s tím, jak docházelo k poválečné konsolidaci hospodářství a měny. Na to totiž později vedení komunistické strany při zdůvodňování reformy poukazovalo jako na jeden z důvodů kolapsu hospodářství a měny.

Po ukončení 2. světové války se československé hospodářství nacházelo ve značně chaotickém a rozvráceném stavu. Částka přímých válečných škod byla odhadována na 429,7 miliard Kč, z toho hmotné škody na 347 miliard Kč.¹⁴ Problémem byla deformace hospodářství, které se za okupace jednostranně orientovalo na válečné účely. V období německé okupace českých zemí se otevřela cesta inflaci, mimo jiné zabavením zlatých rezerv a devizových pohledávek, zavedením neodpovídajícího kurzu marky, zrušením celní hranice a dalšími opatřeními okupantů. Zároveň poklesl objem výroby spotřebního zboží a snížilo se jeho množství na trhu. Ceny zboží rostly, ale protože nebylo co kupovat, rostly i vklady obyvatelstva. Peníze ztrácely svou hodnotu a zvyšovala se nerealizovatelná kupní síla. Po osvobození byla problémem i koexistence několika měn na československém území, obíhaly zde předválečné koruny, protektorátní koruny, slovenské koruny, německé marky a maďarská pengő.

Prvním úkolem československé vlády po osvobození tedy bylo především zlikvidovat měnový chaos a zabránit inflaci. Obnova měny začala už 10. května.¹⁵ Vládními nařízeními byly postupně likvidovány cizí měny obíhající na našem území. Nakonec byla dekretem prezidenta republiky č. 91/1945 Sb. ze dne 19. října 1945, platným ke dni 1. listopadu 1945 ustanovena za jedinou měnovou jednotku na

¹⁴ Vencovský, F. a kol: Dějiny bankovníctví v Českých zemích; Bankovní institut a.s., Praha 1999, s. 378.

¹⁵ Podrobněji o úpravách měny v roce 1945 např. Šůla, J.: Přehled československé měny v letech 1918-1989 In Měnové systémy na území českých zemí 1892-1993; Opava-Praha 1995, s. 15-52.

československém území československá koruna (Kčs) s poměrem 1:1 vůči staré a slovenské koruně, ostatní měnové jednotky byly napříště neplatné.¹⁶ Veškeré obíhající peníze byly staženy na zvláštní účet, kde byly tzv. vázány. Část vkladů byla odčerpána jednorázovou majetkovou dávkou.¹⁷ Zároveň byly blokovány vklady, životní pojistky a státní cenné papíry. Na osobu bylo vyměněno 500 Kč (výměna se realizovala ve dnech 29. října až 4. listopadu 1945), podnikům a jiným právnickým osobám byly vyměněny prostředky na nutné provozní výdaje a částky na mzdy a platy zaměstnanců na jeden měsíc.¹⁸ Těmito opatřeními byl likvidován měnový chaos a byla omezena nerealizovaná kupní síla: k 1. listopadu 1945 činily peněžní hotovosti včetně vkladů, životních pojistek a cenných papírů 256 miliard Kč, k 31. prosinci 1945 bylo v oběhu už jen 28,2 miliard Kčs.¹⁹ Vázané vklady měly být uvolňovány jen v sociálně odůvodněných případech, čerpaly z nich také veřejnoprávní instituce, úřady a státní podniky. Přestože se jednalo o opatření beze sporu nepopulární, k žádné masivní vlně protestů nedošlo. Rovněž byly upraveny mzdy a cenová hladina a to zhruba na trojnásobnou výši vůči roku 1938. Kurs koruny československé vůči dolaru byl stanoven 1 USD=50 Kčs a podle tohoto kursu se řídil kurs k ostatním měnám (např. 1 libra šterlinků=200 Kčs) a poměr koruny ke zlatu (1 Kč=17,773 mg). Všechna výše uvedená opatření umožnila další hospodářský rozvoj Československa.

V poválečném Československu docházelo ve velkém měřítku k majetkovým přesunům. Podle dekretu z 19. května 1945²⁰ podléhal majetek Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů národní správě, říjnu 1945 pak byla převážná část tohoto majetku zkonfiskována. Konfiskáty přešly částečně do soukromého vlastnictví nových nabyvatelů, velké podniky byly znárodněny. Zároveň byly čtyřmi dekrety z 28. října 1945 znárodněny

¹⁶ Jirásek, Z.- Šůla, J.: c. d. , s.24.

¹⁷ Tato dávka postihovala větší majetky a zisky z doby války.

¹⁸ Tato opatření proběhla podle dekretu prezidenta č. 95/1945 Sb. o přihlášení vkladů a jiných peněžních pohledávek u peněžních ústavů, jakož i životní pojištění a cenných papírů ze dne 20. října 1945.

¹⁹ Jirásek, Z.- Šůla, J.: c. d. , s. 24.

²⁰ Sirůček Pavel a kol.: Hospodářské dějiny a ekonomické teorie (vývoj-současnost-výhledy); nakl. Melandrium, Slaný 2007, s. 166.

velké soukromé podniky. Šlo o veškeré podniky v tzv. klíčových odvětvích²¹ a jinde velké podniky s více než 500 zaměstnanci. Postátněny byly všechny akciové banky a soukromé pojišťovny. Tato vlna znárodnění byla obyvatelstvem přijímána s nadšením. Těžištěm majetkových přeměn v zemědělství se ještě před únorem stala pozemková reforma. Cílem její první etapy byla konfiskace půdy Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů. Většina takto zabrané půdy přešla do rukou malovýrobců, v méně úrodných oblastech ji přejímaly státní statky a pastvinářská družstva.²²

Obnovu hospodářství pomáhala urychlit pomoc od mezinárodní organizace UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Administration). V jejím rámci obdrželo Československo potraviny, automobily, lokomotivy, traktory, vagóny, zemědělské stroje, ale i pohonné hmoty. Československo získalo i pomoc od SSSR, čehož Sovětský svaz patřičně ideologicky využíval.

V hospodářském i politickém vývoji Československa se odráželo stoupající napětí mezi Východem s Západem. Ve druhé polovině roku 1946 USA začaly Československo hospodářsky diskriminovat.²³ Zastavily čerpání již domluvených půjček, odmítly platnost předválečné obchodní smlouvy s ČSR a nedovolily Německu dodat do Československa většinu zařízení, které bylo vyčleněno jako reparační kvóta pro tento rok. Protože většina obrátů československého zahraničního obchodu se realizovala se Západem, bylo nutné hledat odbytiště v SSSR a státech formujícího se sovětského bloku a také v neutrálních zemích. Následné odmítnutí Marshallova plánu v červenci 1947 pak USA chápaly jako jednoznačný příklon Československa k Moskvě.

Hospodářská situace se v roce 1946 vyvíjela slibně, v následujícím roce se však růst zpomalil. Bylo to způsobeno jednak odmítnutím Marshallova plánu, jedna katastrofálním suchem a neúrodou v tomto roce. V této situaci byly redukovány potravinové dávky a došlo k oživení černého trhu, kde ceny potravin rostly.. V průběhu

²¹ Šlo hlavně o doly, elektrárny a plynárny, hutě, válcovny, zbrojovky, cementárny, celulóžky a důležité chemické obory.

²² V této etapě pozemkové reformy měnilo majitele 2946 tisíc hektarů půdy, což byla téměř třetina rozlohy ČSR. Sirůček Pavel a kol.: c. d. , s. 167.

²³ Tamtéž, s. 176.

roku 1947 byla schválena druhá etapa pozemkové reformy, jejímž cílem byla důsledná revize pozemkové reformy z doby První republiky.²⁴

Důležitý bod ve vývoji hospodářství znamenal únorový převrat 1948 a s ním absolutní příklon k Sovětskému svazu. V dubnu 1948 Ústavodárné národní shromáždění schválilo znárodnovací dekrety, které se týkaly velkoobchodů, stavebnictví, zahraničního obchodu a průmyslových podniků s více než 50 zaměstnanci (respektive těch podniků, které počet 50 zaměstnanců přesáhly kdykoli od 1. ledna 1946) a všech podniků v oborech důležitého veřejného zájmu. Stát získal monopol ve velkoobchodu, zahraničním obchodu a mezinárodním zasilatelství. Ve státních, komunálních a družstevních podnicích vznikalo už 70% národního důchodu.²⁵

Přechod k direktivnímu systému centrálního plánování ohlásil zákonem z 27. října 1948 o 1. pětiletém plánu. Jeho sestavování začalo už ve druhé polovině roku 1947 a podoba, ve které byl původně schválen, byla vzhledem k cílům z počátku 50. let vcelku střízlivá. Měla být posílena energetika a strojírenství, plánován byl pomalejší rozvoj spotřebního průmyslu. Nepočítalo se změnou politiky vůči rolníkům a živnostníkům. Všechny snahy měly vést k tomu, aby se během pěti let zvýšila životní úroveň lidu.

Jak se stupňovalo napětí mezi Východem a Západem, bylo Československo stále více izolováno od hospodářsky vyspělejšího Západu a to ho vzhledem k jeho dominantní „západní orientaci“ ekonomiky stále více poškozovalo. Ve snaze získat stabilní odbytiště výrobků a surovinové a potravinové zázemí, ale také ze zahraničně politických důvodů se Československo počátkem roku 1949 stalo zakládajícím členem vznikající Rady vzájemné hospodářské pomoci. Ta však respektovala spíš požadavky Sovětského svazu a jeho satelitů ve východní Evropě, které z hlediska hospodářské struktury náležely k zaostalejším agrárním či agrárně průmyslovým státům. V rámci RVHP mělo Československo hrát roli dodavatele zařízení pro industrializaci hospodářsky méně vyspělých členských států. Aby uspokojilo požadavky, které na něj byly kladeny, muselo přistoupit s rozsáhlé strukturální přestavbě hospodářství. V důsledku sovětských mocenských záměrů a v důsledku korejské války se zostřující studené války určil v roce

²⁴ Touto fází reformy bylo likvidováno vlastnictví zbývajících, původně šlechtických velkostatkářů.

²⁵ Tamtéž, s. 179.

1950 Sovětský stát členům RVHP jako jednu z priorit urychlené přezbrojení armád.²⁶ Vybavení pro armády členských zemí mělo také dodat Československo. Kvůli změně priorit v hospodářské oblasti došlo ke změnám v pětiletém plánu. V únoru 1951 byl plán zvýšen zejména v těžkém průmyslu, roční přírůstek měl dosáhnout 15-20%.²⁷

Problémů s plněním plánu bylo do počátku mnoho. V provázanosti plánu byly chyby, chronicky se projevoval nedostatek elektrické energie, napjaté byly dodavatelsko-odběratelské vztahy. Problematické se ukázalo zajištění dostatku pracovních sil pro těžký průmysl a doly. Od roku 1951 stát zintenzívnil organizovaný nábor pracovních sil, pomoci měla akce převodu 77 500 pracovních sil z administrativy do výroby, která ale skončila neúspěchem. Silně byl podhodnocen spotřební průmysl. Týkalo se to hlavně textilnictví a spotřební elektrotechniky. I třeba sklárny a keramičky v severních Čechách, tradičně zaměřené na kvalitní spotřební sklo a keramiku, musely změnit sortiment směrem k technickému sklu a keramice. Plánované obrovské investiční akce se protahovaly a nebyly dokončovány podle plánu. Typický je případ stavby slapské přehrady na Vltavě. Kvůli problémům s výkupem půdy a odškodněním vlastníků domů v zatopené oblasti, ale i nereálnému časovému plánu a špatným dodavatelsko-odběratelským vztahům se stavba protahovala. To s sebou samozřejmě neslo i zvýšení nákladů.

Preference těžkého průmyslu vedla k tomu, že „národohospodářská bilance byla stále napjatější. Na trhu narůstaly úzké profily. Komplex rozvoje palivoenergetické základny a těžkého průmyslu vyžadoval další a další investice, aniž přinášel odpovídající zisky. Hutě pracovaly pro doly a doly pro hutě. Šlo o náběh k začarovanému kruhu výroby pro výrobu, který se stále více uzavíral.“²⁸

Do období před rokem 1953 spadá i počátek systematické likvidace soukromého sektoru v zemědělství, průmyslu i službách.²⁹ V hospodářské politice komunistické strany již nemělo místo živnostnictvo, což ve svých důsledcích výrazně negativně ovlivnilo stav

²⁶ V ČSR zbrojní výroba v letech 1950-1953 stoupla ze 100 na 453%. Kaplan, K.: Proměny české společnosti 1948-1960 I.; ÚSD AV, Praha 2007, s. 98.

²⁷ Jirásek, Z.: Hospodářský vývoj průmyslových oblastí Čech v letech 1949-1953 in Slezský sborník; Opava 1990, s. 114-130.

²⁸ Jirásek, Z.- Šůla, J.: c. d. , s. 15.

²⁹ Blíže např. Marek, P.: České živnostnictvo 1945-1960. Likvidace živnostníků, řemeslníků a obchodníků v českých zemích; nakl. Doplněk, Brno 2006.

hospodářství a prohloubilo problémy s plněním plánu. Ještě bezprostředně po únorovém převratu byli živnostníci přesvědčováni o přízni režimu vůči nim. Dokazovat to měla například výhodná živnostenská daň, nebo předávání živností a obchodů v pohraničí do vlastnictví těm národním správcům, kteří se osvědčili. Jak již bylo uvedeno, v první pětiletce se původně počítalo se smíšenou ekonomickou, tedy i s živnostenskými podniky. K obratu došlo již v roce 1948. Jednou z klíčových událostí se stala červnová rezoluce Informbyra o situaci v jugoslávské komunistické straně, kde se objevila teorie zostřování třídního boje. V srpnu 1948 se v ČSR rozběhla první z několika velkých kampaní namířených proti živnostníkům. V listopadu na zasedání ÚV KSČ potom byla vytyčena politická linie, která pro živnostníky znamenala počátek jejich konce. Malí živnostníci měli být agitací a administrativním mocenským nátlakem nuceni ke vstupu do „vyšších forem podnikání“. Po otevření volného trhu v lednu 1949 byli živnostníci vyloučeni z přídělového zásobování a odkázáni na vysoké ceny potravin a textilu na volném trhu. Živnostníky měla donutit k přechodu do státního sektoru i nová daňová reforma z roku 1952. Ta jejich daňové zatížení zhruba o 50%.³⁰ Roli hrálo i přednostní zásobování družstevní a státní sítě maloobchodu oproti maloobchodu soukromému. Řada živnostníků proto hromadně vstupovala do družstev nebo hledala zaměstnání v podnicích státního sektoru. To se samozřejmě projevilo ve sféře služeb velmi nepříznivě, protože státní sektor hromadné skládání živností nebyl schopen nahradit. V roce 1953 počet soukromých živností poklesl na 20% stavu z roku 1948.³¹

Soustředěnému nátlaku byl vystaven i venkov.³² Ještě v roce 1947 v tzv. Hradeckém programu komunisté budování kolchozů a sovchozů verbálně odmítli, brzy po únoru se situace změnila. V březnu 1948 byla schválena třetí etapa pozemkové reformy, která omezila soukromé pozemkové vlastnictví na 50 hektarů.³³ Vedení komunistické strany ale již cílilo ke kolektivizaci, byť o ní zatím veřejně nehovořilo.³⁴

³⁰ Tamtéž, s. 173.

³¹ Kaplan, K.: Československo v letech 1948-1953; SPN, Praha 1991, s. 114. Marek, P.: c. d. , s. 174.

³² Blíže např. Jech, K.: Soumrak selského stavu 1945-1960; ÚSD AV ČR, Praha 2001.

³³ Z iniciativy ministerstva zemědělství byla ale vyvlastňována i půda pod tuto hranici.

Viz např. Kaplan, K.: c. d. , s. 115.

³⁴ Jech, K.: c. d. , s. 16.

O rok později, v únoru 1949, byl přijat zákon o jednotném zemědělském družstvu,³⁵ a od podzimu komunistická strana začínala rozjíždět kampaň „za potírání kapitalistických živlů na vesnici.“ Zemědělci vlastníci selské usedlosti cca 15-20 ha byli označováni za vesnické boháče, tzv. kulaky, a byly vystavováni různým formám perzekuce, posléze proti mnohým z nich byly vedeny vykonstruované procesy. Ke vstupu do JZD byli zemědělci nuceni novým systémem povinných dodávek státu, které byly stanovovány tak, aby je nebylo možné splnit. Tím byla prosperující hospodářství systematicky ochuzována (přispívalo k tomu i znevýhodnění soukromých zemědělců na vázaném trhu). V čele JZD se často ocitli lidé, kteří vyhovovali kádrově, ale o zemědělství mnoho nevěděli. Většinou vynucený vstup do družstva se odrazil na nezájmu družstevníků o výsledek své práce. Mnoho rolníků utíkalo do průmyslu a přibývalo neobdělané půdy. Československo tak postupně ztratilo možnost a schopnost samozásobení potravinami a muselo je začít dovážet.³⁶

Na jednu stranu tedy klesal objem zboží, které bylo možné koupit, ale naopak stoupalo množství oběživa mezi obyvatelstvem. Příčin znehodnocování měny bylo několik. Jedním byla už zmíněná nemožnost nakoupit zboží, kterého byl nedostatek, zároveň však docházelo ke značnému růstu platů některých kategorií obyvatelstva:³⁷ funkcionářů, příslušníků ozbrojených složek, ale i části dělnictva (týkalo s to zejména dělníků v těžkém průmyslu, zvláště pak jedné skupiny dělníků, tzv. úderníků). Na nedostatku zboží, hlavně potravin, profitovali rolníci, kteří prodejem na černém trhu bohatli. Druhým faktorem znehodnocování měny byla obrovská investiční činnost. Svou roli v růstu inflace hrálo i liberální uvolňování vázaných vkladů, zejména po únoru 1948.

Výše zmíněné problémy hospodářství bylo nutno nějakým způsobem řešit a ve svém výsledku vedly právě k zrušení vázaného trhu a měnové reformě v červnu roku 1953. Oficiální důvody pro nutnost provedení měnového opatření se ale od skutečnosti lišily. Za problémy hospodářství byla obviňována tzv. Slánského záškodnická banda, za inflaci mohli údajně bývalí kapitalisté a velkostatkáři, kteří prý hromadili bezpracný zisk. Za nedostatek zboží na trhu podle komunistické propagandy mohli šmelináři, kteří ho zatajovali a výše zmínění vesničtí boháči, kteří ho vykupovali, jinak je prý zboží dostatek.

³⁵ Tamtéž, s. 117.

³⁶ Tamtéž, s. 125. Například dovoz chlebového obilí činil v roce 1948 384 000 t, v roce 1953 už 641 000 t.

³⁷ V mzdové politice byly hlavním měřítkem výše platů a mezd „třídní aspekty“.

1.2. Příprava reformy a její zásady

Hospodářská situace počátkem padesátých let se stávala neudržitelnou a tak bylo nutné hledat nějaké řešení. Již koncem roku 1951 se začalo uvažovat o přechodu na volný trh a postupně byly vypracovány různé varianty, jak ho uskutečnit. Na podzim 1952 už bylo jasné, že zároveň s uvolněním trhu proběhne i měnové opatření, proto byly od října 1952 odděleny přípravy peněžní reformy od příprav na zrušení vázaného trhu. Došlo také k prohloubení utajení přípravných prací. Na to, za jakých podmínek se přípravy realizovaly, vzpomíná ve svých pamětech Kurt Rozsypal.³⁸ Jako vysoký úředník Státního úřadu plánovacího, od roku 1953 zástupce jeho předsedy, a tajemník Komise pro ceny a mzdy v Generálním sekretariátu Hospodářské rady měl spolupracovat na likvidaci dvojích cen na vnitřním trhu. V utajení pracoval ve skupině, jejímž úkolem bylo připravit nové ceny, aniž by ovšem měla informace o měnových opatřeních. Tato skutečnost práci skupiny mimořádně komplikovala, a proto, jak uvádí ve svých vzpomínkách K. Rozsypal „předsedovi vlády jsme položili zcela konkrétní otázku: Bude současně provedena měnová reforma? Potřebujeme znát vliv na poptávku. Byla nám položena protiotázka: <Kdo vám něco říká o měnové reformě. Odpovídáte plně za úspěch. V Rumunsku došlo k nepokojům. Autoři šli ke zdi>.“³⁹

Velký vliv na výslednou podobu měnové reformy měli sovětští poradci. Významnou roli v československém hospodářství hráli od poloviny roku 1950. Disponovali velkou pravomocí a jejich názory a rady byly přijímány jako závazné směrnice, aniž by ovšem nesli jakoukoliv zodpovědnost za jejich důsledky. Zdeněk Jirásek⁴⁰ přikládá při prosazení měnové reformy velký vliv sovětskému poradci Nikolaji Alexandroviči Ivanovovi, který působil ve Státní bance československé.

³⁸ Rozsypal, K.: Vývoj plánovitého řízení v netržních podmínkách (první část: úvod a období 1945-1952) in Z hospodářských a sociálních dějin Československa 1918-1992, Vědecký sborník Vysoké školy ekonomické, roč. 6, č. 5, Praha 1998, s. 201-233.

³⁹ Tamtéž, s. 208.

⁴⁰ Jirásek, Z.: Základní tendence vývoje československého měnového systému v letech 1945-1953 in Měnové systémy na území českých zemí 1892-1993; Opava-Praha 1995, s. 95.

Složitou a časově velmi náročnou záležitostí byla příprava nových platidel.⁴¹ Vzhledem k tomu, že na ni bylo málo času (jen několik měsíců) a tiskárna bankovek v Praze nebyla schopná požadované množství vytisknout a to nejen z časových důvodů, problémem byly i výrobní a materiálové obtíže, hledala československá vláda pomoc v SSSR. Oficiálně vláda Československé republiky požádala Svaz sovětských socialistických republik o poskytnutí pomoci při výrobě papírových platidel a ražbě mincí dopisem ze dne 17. listopadu 1952.⁴² K sjednání smlouvy s vládou SSSR byl československou vládou zplnomocněn zástupce ministerstva financí ing. Bohumil Sucharda. Měl na místě i zpřesnit podmínky dodávky a dodací lhůtu. Smlouva mezi československým ministerstvem financí, zastoupeným ing. Suchardou, a Všesvazovou exportní a importní společností Exportles byla uzavřena 10. dubna 1953.⁴³ Dodavatel (tj. společnost Exportles) se v ní zavázala k ražbě mincí a tisku papírových platidel v rozsahu, vyznačeném v plné moci ze dne 5. prosince 1952, specifikovaném podle jednotlivých druhů, jakož i k dodávce 150 tun bankovkového papíru a 1125 kg barviv⁴⁴ (aby bylo možné realizovat dotisk bankovek v Praze). Termín dodání byl několikrát posunut, Státní banka československá je obdržela na poslední chvíli až 30. května 1953.

V čele příprav reformy stálo „Ústřední vedení prací k provedení měnové reformy“, ustavené 17. května 1953. V jeho čele byl pochopitelně ministr financí Jaroslav Kabeš, ing. Sucharda a generální ředitel Státní banky československé dr. O. Pohl. Toto vedení mělo za úkol organizačně zajišťovat celou akci, vykládat usnesení a směrnice ministerstva financí a Státní banky, informovat vládu o průběhu akce, a samozřejmě vypracovat příslušné oběžníky, pokyny, příkazy a tabulky.

Aby bylo možné pochopit dopad reformy na obyvatelstvo, je nutné seznámit se s jejími zásadami. Oficiálně se obyvatelstvo mohlo o opatřeních dozvědět nejprve z proslovu předsedy vlády Viliama Širokého v Československém rozhlasu v sobotu 30. května v 17:00 hodin. V Rudém právu z následujícího dne byl potom otištěn mimo jiné i

⁴¹ Blíže např. Šouša J.-Šůla J.: Peníze v proměnách moderní doby; Praha-Pelhřimov 2006.

⁴² Jirásek, Z. - Šůla, J.: c. d. , s. 35.

⁴³ Smlouva je otištěna v Jirásek, Z. - Šůla, J.: c. d., s. 39-42 a Musilová, D.: Měnová reforma 1953 a její sociální důsledky. Studie a dokumenty; ÚSD AV, Praha 1994, s. 96-100.

⁴⁴ Jirásek, Z. - Šůla, J.: c. d. , s. 38.

text *Zákona o peněžní reformě* ze dne 30. května a text *Směrnice ministra financí o způsobu provedení peněžní reformy* z toho samého dne.

Hlavní principy reformy je možné shrnout do několika bodů:

1. Finanční hotovost byla do výše 300 starých korun na osobu přepočítána v poměru 5:1 (tj. za pět starých korun jedna koruna nová), hotovost nad tuto částku v poměru 50:1. Na výměnu ve sníženém poměru neměli nárok lidé vyloučení z vázaného trhu podle vyhlášky ministerstva vnitřního obchodu č. 11/53 Úředního listu ze dne 13. ledna 1953.⁴⁵
2. Finance uložené na vkladních knížkách byly přepočítány odstupňovaně a to takto:
 - do 5 000 starých Kčs a vklady ze závodního a školního spoření bez omezení v poměru 5:1
 - vklady od 5 000 do 50 000 starých Kčs odstupňovaně podle výše vkladu v poměru 6,25 až 25:1
 - vklady nad 50 000 starých Kčs v poměru 50:1
 - všechny vklady uložené po 15. květnu 1953 v poměru 50:1⁴⁶
3. Prostředky hospodářských, rozpočtových a jiných organizací a JZD III. a IV. typu, jejich vzájemné finanční závazky a nedělitelné fondy JZD byly přepočítány v poměru 5:1.⁴⁷ Vklady soukromých podniků na běžných účtech

⁴⁵ Podle této vyhlášky byli vyloučeni vesničtí boháči a příslušníci jejich domácností včetně dětí a mladistvých (i když jsou zaměstnáni ve veřejném sektoru nebo jsou důchodci), soukromí podnikatelé (pokud nejsou zaměstnáni ve veřejném sektoru i příslušníci jejich domácností), osoby vyhýbající se práci, případně i osoby, které nepracují, ač by pracovat mohly, důchodci-vyšší státní úředníci z let před rokem 1945. Omezení platila i pro soukromé zemědělce, kteří nesplnili povinné dodávky (včetně příslušníků jejich domácností) a pro členy neprosperujících JZD. Na potravinové lístky pak neměli nárok „úplní samozásobitelé potravinami“ (sem patřili držitelé zemědělské půdy už od 0,5 ha). Jirásek, Z.-Šůla, J.: c. d. , s. 19.

⁴⁶ Toto platilo pro staré i nově založené knížky. Postiženi byli hlavně ti, kdo v záchvatu nákupní horečky v půlce května vybrali finance na větší nákupy a když zjistili, že za ně není co koupit, zase je ukládali.

⁴⁷ Pokladní hotovosti v poměru 50:1.

byly vyměněny do výše jednoměsíčních mezd zaměstnanců v poměru 5:1, jinak 50:1.

4. Vázané vklady byly anulovány, byly zrušeny všechny státní cenné papíry i závazky z nich vyplývající. Zároveň došlo ke zrušení závazků ze státních a komunálních půjček s výjimkou závazků vůči zahraničí.
5. Byl upraven zlatý obsah koruny a devizové kurzy. Koruna československá byla podložena zlatem (1 Kčs=0,123426 g ryzího zlata) a připoutána k sovětskému rublu (1 rubl=1,80 Kčs). Podle obsahu zlata byly nově nastavené i devizové kurzy, např. 1 americký dolar=7,20 Kčs, 100 švýcarských franků=168,08 Kč, 1 libra šterlinků=20,16 Kčs apod.
6. Lístkový systém a vázaný trh byl až na malé výjimky zrušen. Vázaný trh nadále platil pro některé úzkoprofilové zboží (např. osobní automobily a palivo). Ceny zboží byly upraveny tak, že ceny zboží dříve prodávaného na volném trhu byly poněkud sníženy a ceny zboží na vázaném trhu byly zvýšeny.
7. Mzdy, platy, příjmy rolníků za dodávky státu, penze a jiné důchody obyvatelstva s proplácely v poměru 5:1.
8. Hodnoty životního pojištění z doby po roce 1945 se přepočítaly v poměru 20:1.

Přes velkou propracovanost zásad reformy, které řešily například i přepočet výher Československé třídní loterie, nebyly domyšleny některé situace, které v souvislosti s reformou nastaly. Asi nejproblematičtějším se stalo hromadné splácení dluhů poté, co vešla reforma ve známost. Nejasnosti se objevily kolem novomanželských půjček vyplacených ve dnech před reformou, za které si mladí manželé nestihli nic koupit (i z důvodů absence požadovaného zboží na trhu). Vyskytly se případy, kdy byly důchody, úmrtné a plnění z titulu úrazového pojištění opožděně likvidovány a vyplaceny až v posledních dnech před reformou anebo po 1. červnu. Zrušeny byly cenné papíry sirotků, invalidů a přestárlých osob a byly i případy, kdy lidé cenné papíry koupily z vkladů až v poslední době na doporučení peněžních ústavů nebo soudů. V zásadách reformy nebylo myšleno ani na ty, jimž byly před 1. červnem stanoveny a vyplaceny náhrady za vyvlastněné domy ve vojenských újezdech, v okolí vodních děl (Orava, Slapy) a při výstavbě nového průmyslu. Tyto náhrady byly po reformě přepočteny jako hotovost v poměru 50:1, takže si za ně vyvlastnění nemohli koupit náhradní objekt, jak se původně

předpokládalo. Do problémů se dostali i někteří zemědělci, kteří dostali peníze za odvedený dobytek 31. května.

Hlavně kvůli těmto nejasnostem přišlo v prvních dnech po vyhlášení reformy do kanceláře prezidenta republiky a na předsednictvo vlády velké množství písemných dotazů a žádostí. „V dopisech byly většinou stížnosti na přepočítací poměr a žádosti o poskytnutí výjimek. V jednotlivých případech šlo i o důsledky velmi tvrdé, zejména u invalidních a přestárých osob, avšak ministerstvo financí nemohlo povolit výjimky, neboť fakticky není oprávněno podle platných směrnic poskytnout výjimky a věcně si uvědomuje, že poskytnutí jedné výjimky by znamenalo prolomení zásady a nezvladatelný příliv dalších žádostí a ohrožení celého díla.“⁴⁸

1.3. Předzvěsti reformy

Přestože měnová reforma byla připravována již poměrně dlouho, obyvatelstvo zatím nic netušilo. Pouze Rádio Svobodná Evropa referovalo, že reforma byla připravena již na podzim 1951, ale v souvislosti se zatčením Slánského a v důsledku uvolněné stranické disciplíny o ní pronikly zmínky na veřejnost a proto byla odložena.⁴⁹ Upozorňovalo také na to, že ve všech ostatních zemích ve východní Evropě ovládaných Sovětským svazem již měnová opatření proběhla (v Polsku 1950, v Rumunsku a Bulharsku 1952).⁵⁰

Dne 5. května 1953 bylo schváleno usnesení předsednictva vlády o úpravě výplat mezd a platů. Ty měly být napříště vypláceny ve dvou termínech: ve druhé polovině měsíce záloha ve výši poloviny měsíčního platu a v prvních dnech následujícího měsíce pak doplatek. V praxi to znamenalo, že zálohy na červen měly být vyplaceny bez výjimky do 20. května. Šlo o to, aby záloha, vyplacená ve starých penězích, byla lidmi použita k nutným nákupům a doplatek aby byl vyplacen již v nové měně. V tisku však bylo

⁴⁸ Zpráva o peněžní reformě a jejím vyúčtování vypracovaná ministerstvem financí pro politický sekretariát ÚV KSČ; Musilová, D: c. d. , s. 82.

⁴⁹ NA, fond M, karton 57, Svobodná Evropa, Národohospodářský komentář 30. 5. 1953 22:30.

⁵⁰ Tamtéž.

opatření zdůvodňováno potřebou rovnoměrného plnění pokladního plánu. Například list Zář vycházející v Pardubickém kraji popisoval situaci takto: „Dosavadní praxe byla taková, že většina mezd a ostatních výplat se prováděla...v období několika málo dní. Důsledkem toho docházelo k nárazovitému nákupům, peníze ze Státní banky byly vydávány nerovnoměrně a stejně tak se vracely do Státní banky zpět. V obchodech vznikaly návaly, bylo narušováno zásobování, poněvadž běžné sklady nestačily zvýšené poptávce.“⁵¹

Podnikům bylo toto opatření sdělováno bez jakéhokoliv vysvětlení telegraficky, což mezi obyvatelstvem vyvolalo fámy o brzkém uvolnění vázaného trhu a měnové reformě. Stranické informace č.14 z Českých Budějovic komentovaly 13. května názory obyvatel: „Mezi pracujícími je takový názor, že výplata záloh v květnu je něčím mimořádným...je součástí nějaké měnové akce. Projevily se názory zřejmě zanesené třídním nepřitelem, že budou v ČSR zavedeny ruble.“⁵² V Hradci Králové se šířila šeptanda, že měnová reforma bude k 22. květnu a že každý občan dostane jen 500 Kč a podobně. Celá situace vyvolala nákupní horečku, která byla ještě umocněna zvýšenými výběry vkladů ze spořitelny. Lidé se obávali, že o své peníze přijdou, a proto se je snažili utratit v podstatě za cokoli.

Zvýšený výběr vkladů byl hlášen 18. a 19. května např. v Táboře a Českých Budějovicích, ale i jinde. Vzhledem k tomu, že nabídka zboží na pultech obchodů byla velmi omezená, zvýšil se i počet vkladů. Informace č.18 z Hradce Králové 22. května říká: „Někteří klienti si dopoledne vklad vybrali a odpoledne znovu uložili.“⁵³ Nákupní horečka propukla 18. května odpoledne. Zájem byl o potraviny (hlavně o Meltu, cukr, tuky, maso a konzervy) i o průmyslové zboží. Hodně se prodával volný i vázaný textil a konfekce, nábytek, elektrospotřebiče a jiné dražší zboží. V Mototechně v Českých Budějovicích se jenom 18. a 19. května prodalo 40 motocyklů. O den později se panika přesunula na venkov, což znamenalo zvýšený příliv spotřebitelů z venkova do měst. „...mnozí lidé, pracující na cukrovce opustili práci a vystávali ve frontách ve městech a skupovali různé zboží.“⁵⁴

⁵¹ Zář (list KSČ Pardubického kraje) ze dne 22.5.1953, SOA Pardubice.

⁵² NA, fond 19/13, a.j. 28, Stranické informace č. 14, 13.5.1953.

⁵³ NA, fond 19/13, a.j. 95, Informace č. 18, 22.5.1953.

⁵⁴ NA, fond Antonín Novotný, karton 41. Hodnocení situace v průběhu přípravy a provádění peněžní reformy a vytvoření jednotných státních maloobchodních cen.

Proti velkým nákupům byla přijata různá opatření. Většinou byl omezen byl prodej žádaného zboží, naopak se měly prodávat třeba konzervy s prošlou záruční lhůtou a jiné zboží, které by se za normálních okolností nejspíš neprodalo. Někde se uchýlili k prodeji zboží, kterého byl zrovna na skladě dostatek. Například v Českých Budějovicích bylo vyskladňováno zboží jako textil a metrové zboží. Od 21. května se nákupní horečka postupně uklidňovala a prodej začal klesat. Velkou zásluhu na tom měly organizované akce popírající brzkou reformu a agitace v tisku a rozhlase.

Na situaci se zpožděním zareagovalo ministerstvo vnitřního obchodu, které 24. května vydalo *Příkaz o přechodném zastavení prodeje některého zboží na volném trhu a zabezpečení zásobování na vázaném trhu*,⁵⁵ s platností od 25. května 1953 od 6:00. Otevřené směly zůstat jen prodejny chleba a pečiva (na lístky i volné), masa a masných výrobků na lístky, mléka na lístky a potravinářského zboží na lístky. Ovoce a zelenina se směla prodávat jen čerstvé a v cukrárnách bylo možné koupit jen měkké cukrářské pečivo a zmrzlina. Veškeré zboží, které bylo ještě možné v obchodech dostat, se mělo prodávat jen v množství přiměřeném jednomu spotřebiteli. Ministerstvo vnitřního obchodu myslelo i na opatření proti porušovatelům tohoto příkazu mezi zaměstnanci obchodu, „proti spekulantům, vykupovačům a křečkům“.⁵⁶

Následovala další opatření ministerstva, která už mířila k usnadnění a urychlení přechodu na volný trh. V papírnických prodejnách se zastavil prodej cennějšího zboží jako psací soupravy, alba a plnicí pera. Prodejny měly pořídit soupis tohoto sortimentu. Textilní zboží se převádělo na nové názvosloví podle nomenklatury ministerstva lehkého průmyslu. Úplně byl zastaven veškerý stánkový a podomní prodej. Byl vydán zákaz vyskladňování zboží z velkoobchodů mimo dodávek tabákových výrobků do kantýn a kuchyní⁵⁷ (ovšem s hranicí 20 kusů na osobu a den) a dodávek vázaného mýdla do obchodů spravovaných Hlavní Správou potravin ministerstva vnitřního obchodu. Všechny

⁵⁵ SOA Pardubice, fond JNV, karton „Měnová reforma“, Příkaz o přechodném zastavení prodeje některého zboží na volném trhu a zabezpečení zásobování na vázaném trhu, 24. 5. 1953.

⁵⁶ Tamtéž.

⁵⁷ Toto opatření vyvolalo vlnu stížností pracujících v závodech, kde nebyla závodní jídelna ani kantýna, protože podle něj neměli možnost opatřit si cigarety. Problém byl zdůlhouhavě řešen přes příslušné závodní rady a vedení podniků. SOA Pardubice, fond JNV, karton „Měnová reforma“, Dodatek k pokynům ze dne 26.5., bez data.

prodejny, i ty otevřené, se měly připravit na inventuru. Aby byl v následujících dnech zajištěn dostatek sil při provádění reformy a přechodu na volný trh, bylo zakázáno uvolňovat zaměstnance na brigády mimo rámec příslušného okresu. Všichni podnikoví ředitelé maloobchodu a vedoucí krajských závodů velkoobchodu dostali od ministerstva vnitřního obchodu příkaz dát do pořádku vozový park a denně podávat písemnou zprávu s vylíčením celkové situace.⁵⁸ Celá obchodní síť se měla připravit na mimořádná opatření v následujících dnech.

1.4. Vyhlášení měnové reformy a výměna peněz

O vyhlášení měnové reformy a zavedení jednotného volného trhu se mohli lidé poprvé dozvědět 30. května v 17:00 z rozhlasu. Celý dokument s dlouhým názvem „*Usnesení vlády republiky Československé a Ústředního výboru Komunistické strany Československa ze dne 30. května 1953 o provedení peněžní reformy a zrušení lístků na potravinářské a průmyslové zboží*“ byl následující den přetištěn v Rudém právu a každý se tak mohl přesvědčit a spočítat si, o kolik peněz přišel.

První dva dny mezi lidmi převládalo překvapení a dezorientace. Jak vyplývá ze situačních hlášení bezpečnosti, lidé zatím vyčkávali a snažili se získat nějaké bližší vysvětlení ohledně reformy a s ní souvisejících změn v daních, přídavicích na děti atd. Objevila se snaha na poslední chvíli ještě utratit co nejvíc peněz. Vzhledem k tomu, že většina obchodů byla zavřená, zaměřili se kupující hlavně na restaurace, zábavní a noční podniky a trafiky, ale i lékárny.

V posledních květnových dnech probíhala příprava výměnných středisek. Podle směrnic ministerstva financí mělo na jedno středisko připadat zhruba 2 400 obyvatel,⁵⁹ včetně dětí. Zřizována byly u všech poboček Státní banky československé, přímo ve větších podnicích, úřadech či organizacích, doporučeno bylo zřizovat je i u poštovních úřadů, výjimečně ve spořitelnách. Zásadně se neměla zřizovat v hostincích, restauracích a

⁵⁸ SOA Pardubice, fond JNV, karton „Měnová reforma“, Příkaz o přechodném zastavení prodeje některého zboží na volném trhu a zabezpečení zásobování na vázaném trhu, 24. 5. 1953.

⁵⁹ Nakonec jedno středisko obsloužilo průměrně jen 1 600 osob.

kavárnách. Vzniklo také 377 výměnných středisek speciálně pro potřeby armády.⁶⁰ Celkem vzniklo v republice 7 906 výměnných středisek,⁶¹ některá z nich ale nefungovala po celou dobu výměny. Výměnu za celou domácnost prováděla vždy jedna osoba na základě tzv. kmenového listu.

Výměnných středisek se mělo využít i k propagačním účelům, takže v nich na mnoha místech měla hrát optimistická hudba a měli tu být k dispozici agitační pracovníci, kteří by občanům vysvětlovali přijatá opatření. V Pardubickém kraji vyzdobili střediska portréty státníků a státními vlajkami a přidali propagační hesla: „Osvobození sovětskou armádou vytvořilo předpoklady pro všestrannou a nezištnou pomoc sovětského lidu naší výstavbě, která nám umožnila odstranit vázaný trh a upevnit československou korunu“, „Československá koruna, vyjádřená ve zlatě a opřena o sovětský rubl, zajišťuje nám více zboží na trhu“ nebo „Měnová reforma nejen, že zvyšuje mzdy a platy, zvýhodňuje rodinné přídatky a výhodně upravuje daně, ale zajišťuje nám daleko bohatší a výhodný výběr na trhu“ a podobně.⁶²

Výměna měla probíhat od osmi hodin ráno 1. června do 4. června odpoledne.⁶³ Vyskytly se však potíže technického rázu i personální nedostatky, takže na mnoha místech střediska zahájila provoz až 1. června odpoledne.⁶⁴ Někde byly problémy s pozdní dodávkou nových peněz, nedostatkem tiskopisů a problémy s jejich vyplňováním nebo s nezkušeností personálu středisek, kterým trvalo přepočítání peněz déle, než se plánovalo. To bylo zapříčiněno i tím, že některá výměnná střediska byla obsazena lidmi, kteří nikdy předtím s penězi nepracovali. Navíc lidé často k výměně nosili velké množství drobných mincí, protože se ve dnech před reformou mezi lidmi rozšířila fáma, že se případná měnová reforma drobných mincí týkat nebude. Na mnoha místech tak vznikaly dlouhé fronty, na nové peníze lidé čekali i několik hodin.

⁶⁰ Sloužila pro vojáky z povolání a jejich rodinné příslušníky, vojáky základní služby a civilní zaměstnance vojenské správy. Bílek, J.: Československá armáda a měnová reforma v roce 1953 in *Historie a vojenství* 1995, č. 1, s. 66-91.

⁶¹ Zpráva o peněžní reformě a jejím vyúčtování vypracovaná ministerstvem financí pro politický sekretariát ÚV KSČ; Musilová, D.: c. d. , s. 52.

⁶² SOA Pardubice, fond JNV, karton „Měnová reforma“, směrnice KNV pro propagační využití akce „Peněžní reforma“, 31. 5. 1953.

⁶³ Přesná pracovní doba středisek nebyla dána, měla fungovat podle potřeby.

⁶⁴ Největší problémy se v tomto ohledu vyskytly na Slovensku.

Například v Pardubickém kraji se průměrně čekalo 2-4 hodiny. Na místním národním výboru to vzbuzovalo obavy, aby místo čekání na výměnu peněz lidé nešli nakupovat ještě za starou měnu. Asi nejhorší situace byla 1. června v Praze, kde se situaci nepodařilo organizačně zvládnout. Některá výměnná střediska se nepodařilo zřídit, protože jim SNB nezařídila ochranu. Fungující střediska buď začínala s výměnou pozdě, nebo naopak pro nedostatek peněz, zejména drobných mincí, končila svou činnost dříve než bylo plánováno. Druhý den se v místech s největšími problémy⁶⁵ rozšířila síť výměnných středisek. Situace se tím poněkud zlepšila, přesto byly zaznamenány organizační problémy například v Gottwaldově, Sezimově Ústí nebo Bratislavě.⁶⁶ V průběhu čtvrtka byla výměna peněz dokončována a výměnná střediska se postupně rušila, poslední se uzavřelo ve 23:30.⁶⁷

Na špatnou organizaci výměny peněz si ve svém projevu 11. června stěžoval Antonín Zápotocký.⁶⁸ Kritizoval v něm zejména činnost výměnného střediska pro Malou Stranu zřízeném v poštovním úřadě na Hradě. S výměnou se tam nezačalo ani v pondělí v poledne, ačkoliv několik set lidí čekalo na nové peníze už od rána. „Z toho by mohla být klidně politická demonstrace i ostuda“, konstatoval Zápotocký pohoršeně, „neboť sem chodí lidé i ze zahraničí prohlédnout si Hrad, Svatovítský chrám.“⁶⁹

Nesnáze s výměnou peněz měli někteří českoslovenští občané německého původu. Jednalo se o ty, kteří se stali československými občany k 7. květnu 1953, ale dosud nedostali občanské průkazy, neměli se tedy při výměně peněz čím prokázat. V okrese Vimperk jim nechtěli peníze vyměnit vůbec nebo jim měnili i prvních 300 Kčs v poměru 50:1. Podobná situace byla i v okrese Český Krumlov.⁷⁰ Problémy se nejspíš vyskytly i jinde, ale „...Němci nám je odmítli hlásit s poukazem na to, že již v ČSR ztratili tolik, že

⁶⁵ Šlo zejména o okresy Brno, Praha, Litoměřice, Ústí nad Labem, Jihlava a Gottwaldov.

⁶⁶ Jirásek, Z. - Šůla, J.: c. d. , s. 106.

⁶⁷ Tamtéž, s. 118.

⁶⁸ Těsnopisný záznam projevu Antonína Zápotockého na celostátní poradě KV KSČ, tajemníků ÚV KSS, vedoucích oddělení ÚV KSČ a vedoucích představitelů společenských organizací v Míčovně Pražského Hradu, 11.červen 1953; Musilová, D.: c. d. , s. 123 an.

⁶⁹ Tamtéž, s. 127.

⁷⁰ NA, fond 19/13, a.j. 259. Problémy s měněním peněz Němcům, bez data.

na těch pár korunách jim již nezáleží a při tom naznačili, že den zúčtování tak jako tak přijde.“⁷¹

Pochopitelně se vyskytly snahy o podvody při výměně peněz. Lidé s velkými úsporami někdy zneužívaly těch, kteří na výměnu neměli téměř nic a dávali jim své peníze, aby jim je vyměnili v poměru 5:1. Z kraje Jihlava říká hlášení, že „v mnohých případech MNV potvrzují kulakům kmenové listy, aby mohli 300 Kčs vyměnit v poměru 5:1.“⁷²

Celkem si peníze první den vyměnilo 20% občanů, druhý den 30% občanů, třetí den 30% a čtvrtý den 20% občanů.⁷³ Podle Zprávy o peněžní reformě a jejím vyúčtování, kterou v srpnu 1953 vypracovalo ministerstvo financí pro politický sekretariát ÚV KSČ se třetího a čtvrtého dne výměny projevila snaha některých skupin obyvatelstva raději za staré peníze nakoupit, než je vyměnit.⁷⁴ K výměně se dostavilo 4 329 036 občanů, kteří provedli výměnu za 12 369 042 osob.⁷⁵ V poměru 5:1 byla výměna provedena 12 067 668 osobám.

O kolik peněz vlastně reformou stát obyvatele obral? Opět se tu můžeme opřít o Zprávu o peněžní reformě a jejím vyúčtování. Ztrátu obyvatelstva z výměny peněz, vyjádřenou v nové měně udává částkou 6.770,1 milionů Kčs,⁷⁶ celková ztráta obyvatelstva z přepočtu vkladů a běžných účtů činila v nové měně 3.082,3 milionů Kčs.⁷⁷ Další ztráty obyvatelstvu vznikly přepočtem pojistek, zrušením pohledávek z tuzemských cenných papírů a také z přepočtu peněz, odvedených v nákupech ve dnech 1. až 4. června. Celkem mělo obyvatelstvo u peněžních ústavů deponovány 3% státní půjčky v nominální

⁷¹ Tamtéž.

⁷² NA, fond 19/13, a.j. 257., volné listy.

⁷³ Zpráva o peněžní reformě a jejím vyúčtování vypracovaná ministerstvem financí pro politický sekretariát ÚV KSČ; Musilová, D.: c. d. , s. 51. Od obyvatelstva bylo přijato k výměně 38,1 miliardy, od hospodářských organizací 11 miliard. Vydáno obyvatelstvu bylo 1,4 miliardy nových peněz, z toho 725 milionů výměnou v poměru 5:1 (tamtéž, s. 53.).

⁷⁴ Tamtéž, s. 52.

⁷⁵ Tamtéž. V tomto čísle nejsou zahrnuty osoby vyměňující v 488 střediscích orgánů MNO a MNB a střediscích pracovníků Jáchymovských dolů.

⁷⁶ Tamtéž, s. 71.

⁷⁷ Tamtéž.

hodnotě 39 387 milionů Kč (které byly prodávány ještě den před vyhlášením reformy, což poté vyvolalo vlnu kritiky), a nových zástavních listů Investiční banky za 6 907 milionů Kčs.⁷⁸ Celkový zisk státu dosáhl více než 3,5 miliardy korun v nové měně.⁷⁹ Bylo ho využito zejména k umoření státního dluhu. Byl zrušen také Likvidační fond měnový.

1.5. Přejít na jednotný volný trh

Pro pochopení sociálních dopadů v souvislosti s měnovou reformou je nutné věnovat pozornost i uvolnění vázaného trhu. Nové jednotné ceny totiž znamenaly změnu v nákupních zvyklostech hlavně pro ty, kteří měli před 1.červnem možnost nakupovat levněji za lístky na vázaném trhu. Přejít na nové ceny ale ovlivnil podstatně životní úroveň téměř všech skupin obyvatel.

Jak již bylo řečeno výše, od 25. května měli lidé možnost nákupů značně omezenou kvůli omezení prodeje některého zboží. Ani po vyhlášení reformy se nákupní možnosti nezlepšily, spíše naopak. Ve dnech 31. května až 2. června totiž v obchodech probíhaly inventury a přeceňování zboží.⁸⁰ Od 1. června bylo sice možné nakupovat za staré i za nové peníze (v obchodních domech jen za nové), ale sortiment otevřených obchodů byl jen velmi úzký. Zavřeny byly v podstatě všechny prodejny s cennějším zbožím, jednalo se například o prodejny Elektry, Nového bytu, prodejny s fotoaparáty, promítací a přijímací technikou, klenotnictví a starožitnictví, Mototechny, veškerou spotřební techniku (vysavače, pračky, chladničky apod.), ale i kvalitní vlněné látky a kvalitní ložní zboží. Také obchodní domy, které byly otevřeny, nesměly toto zboží prodávat. V obchodech byly vyvěšeny informace o tom, že neprodávané zboží je stále

⁷⁸ Podle šetření z března 1953 (Vencovský a kol.: c. d. , s. 423)

⁷⁹ Musilová, D.: c. d. , s. 21.

⁸⁰ V obchodech s potravinářským zbožím měly inventury skončit ve 20:00 31.května, jednotkách veřejného stravování v 8:00 1.června, v jednotkách prodávajících průmyslové zboží ve 20:00 2.června. Kvůli nedostatku tiskopisů a ceníků a dalším technickým problémům, hlavně v oblasti průmyslového zboží, však na mnoha místech tyto termíny nebyly dodrženy.

přeceňováno a inventováno,⁸¹ ve skutečnosti šlo o obavu z vykupování cennějšího zboží za staré peníze. Ve dnech 1. a 2. června tak byl v celé maloobchodní síti na pultech jen chléb a pečivo a čerstvé ovoce a zelenina, otevřeny byly mlékárenské prodejny a sítě masných prodejen (ale prodávaly jen výsekové maso a masné konzervy). Na většině míst byly všechny obchody v provozu až 5. května.

Aby nebylo možné skupovat zboží ve velkém, vydalo ministerstvo vnitřního obchodu vyhlášku o prodeji „do jedné rukou“.⁸² Stanovovala množství zboží, které mohl jeden kupující v obchodě dostat. Bylo to například 3 kg chleba, 10 ks pečiva, 2 kg mouky, 1 kg masa a uzenin, 250 g másla, 100 g kávy, 3 kg brambor. Lidé však tuto vyhlášku zhusta obcházel tím, že šli pro stejnou věc vícekrát. V obchodech také vznikaly nesrovnalosti kvůli tomu, že tato vyhláška uváděla limity na zboží, které se podle předchozí vyhlášky v tyto dny vůbec nemělo prodávat. Šlo například o koženou obuv (podle vyhlášky č. 135/1953 možné koupit 1 pár), toaletní mýdlo (2 kusy) nebo látku na ložní prádlo (8 m každé šíře).

Už od 31. května se ve výlohách objevovalo zboží s novými cenami. Jaké tedy byly tyto ceny? Vláda a ÚV KSČ ve svém usnesení o provedení peněžní reformy a zrušení lístků na potravinářské a průmyslové zboží⁸³ stanovila tyto zásady nových cen: dosavadní ceny potravinářského zboží snížit vzhledem k cenám na vázaném trhu v průměru o 31%, z toho chléb o 12%, pšeničnou mouku o 22%, vepřovou pečení o 43%, vepřové sádlo o 60%, máslo o 51%, cukr o 50% a vejce v letním období o 45%; dosavadní komerční ceny průmyslového zboží snížit v průměru o 37%, z toho bavlněné tkaniny průměrně o 59%, konfekci průměrně o 50%; dosavadní jediné ceny zboží, které se prodávalo bez lístků, snížit v průměru o 7%; ceny dětské konfekce a dětského stávkového zboží v zásadě ponechat na dnešní úrovni přidělových cen.⁸⁴

⁸¹ SOA Pardubice, fond JNV, karton „Měnová reforma“, telefonogram z MVO dne 2.6.1953 o úpravě prodeje ve dnech 3. a 4. června 1953.

⁸² Tamtéž, Vyhláška ministerstva vnitřního obchodu č. 153/1953 ú.l. o úpravě nákupu zboží v maloobchodní síti, bez data, platnost od 1. 6. 1953.

⁸³ Usnesení vlády republiky Československé a Ústředního výboru Komunistické strany Československa ze dne 30. května 1953 o provedení peněžní reformy a zrušení lístků na potravinářské a průmyslové zboží; Musilová, D.: c. d. , s. 100 an.

⁸⁴ Tamtéž.

Tyto zásady však přesně dodrženy nebyly. Cen na volném trhu sice nedosahovaly, ve srovnání s cenami na vázaném trhu byly nové ceny v průměru o polovinu vyšší. Například 1 kg hrubé mouky stál před reformou na vázaném trhu 18 Kčs (ve staré měně), odpovídající cenou v nové měně by tedy mělo být 3,60 Kčs. Po reformě však mouka stála 6 Kčs⁸⁵. Podobně to bylo s většinou potravin. Nejvíce tak byly novými cenami postiženy rodiny s několika dětmi, které byly díky vysokým přidělům dětí zvýhodněny na vázaném trhu. Právě ceny potravin se rozhodující měrou podílely na nárůstu životních nákladů po reformě.

Lidé byli nedůvěřiví vůči novým cenám z několika důvodů. Ceny vyvěšené v některých obchodech se totiž lišily od těch, které byly uveřejněny v tisku. Bylo to způsobeno tím, že v tisku byly uváděny ceny zboží nejnižší kvality, aniž by tato skutečnost byla zdůrazněna. Kvůli poměrně složitým zásadám měnové reformy, nejasnostem okolo daní a výši nových mezd lidem dlouho nebylo úplně jasné, kolik peněz vlastně dostanou a za kolik budou moci nakoupit. Po republice navíc kolovaly zvěsti o tom, že teď budou plné obchody zboží, ale kvůli nízkým mzdám nebude za co nakupovat.⁸⁶ Tyto nejasnosti měly vliv na pokles objemu nákupů po reformě. Svou roli hrálo také to, že mnoho lidí mělo zásoby z nákupní horečky ve dnech bezprostředně před reformou a nakupovali tedy jen zboží nejnnutnější potřeby. Nejradikálněji však klesl zájem o služby, protože nákup věcí nebo služeb, které nebyly bezprostředně nutné, lidé odkládali na pozdější dobu, a čekali, až se celá situace trochu uklidní.

Přechod na jednotný volný trh neodstranil poruchy v zásobování, spíše naopak. Bezprostředně po reformě sice poklesl objem nákupů, po několika dnech či týdnech, kdy lidé začali zase normálně nakupovat, se ukázalo, že zásobování obchodů je většinou ještě horší než předtím. Tak třeba na Ostravsku⁸⁷ byl v červenci nedostatek čerstvého masa, letní obuvi a veškeré konfekce. V rekreačních oblastech se potýkali s nedostatkem cukru, masa a zeleniny. V srpnu nedostatek cukru, masa a másla způsobil neklid v některých podnicích na Šumperku,⁸⁸ kde „z řad tamního obyvatelstva se vyskytly hlasy, že chtějí

⁸⁵ Pro srovnání, na volném trhu byla mouka v průměru za 38 starých korun (tj. 7,50 nových Kčs). Podrobněji Musilová, D.: c. d. , s. 28, 29 a 109.

⁸⁶ Zaznamenáno např. v závodě Dukla Oloví; NA, fond 19/13, a.j. 257, volné listy.

⁸⁷ NA, fond 19/13, a.j. 150, Informátor č. 16., 13. 7. 1953.

⁸⁸ NA, fond 19/13, a.j. 131, Informační zprávy, 6. 8. 1953.

zpět lístky.⁸⁹ Často k rozladěnosti obyvatelstva stačil nedostatek maličností v zásobování nebo úzkoprofilového zboží. Například na Plzeňsku⁹⁰ se stal příslovečnou poslední kapkou nedostatek kolíčků na prádlo, podobně jako veloplášťů a duší na Olomoucku.⁹¹ Všeobecný názor obyvatel byl ten, že nedostatky v zásobování jsou větší, než před reformou.

⁸⁹ Tamtéž.

⁹⁰ NA, fond 19/13, a.j. 49, Informační zpráva č. 64, 18. 9. 1953.

⁹¹ NA, fond 19/13, a.j. 131, Informační zprávy, 6. 8. 1953.

2. Reakce obyvatel a perzekuce po měnové reformě

2.1. Reakce obyvatelstva

Pro obyvatelstvo bylo vyhlášení měnové reformy beze sporu šokem a asi jen málokdo se s ním bez emocí smířil. Projevy nesouhlasu s přijatým opatřením byly různé, od prostého slovního vyjádření nesouhlasu až po veřejné demonstrace.

Většina lidí dávala najevo svůj nesouhlas pouze slovně. Ve fondu stranických informací⁹² se zachovalo mnoho, více či méně autentických, výpovědí obyvatel. Na jedné straně se tu setkáváme s bezvýhradným přijetím opatření strany a vlády. Tak například předseda MNV v Bílkových Humencích údajně pronesl, že nelituje dočasnou ztrátu peněz proto, že za takové dobré opatření strany a vlády je třeba přinést oběti. V okrese Pacov „soudružka Dvořáková, dělnice v zahradnictví říká: Je to správné opatření, nějakou korunu sice mám, ale to nevádí, hlavně že spekulanti a kulaci na to doplatí.“⁹³ V Tesle Holešovic dokonce prý „usnesení bylo přivítáno s radostí, soudružky se mezi prací daly do tance.“⁹⁴ Zpráva z plzeňského kraje říká, že „zvlášť silný potlesk na všech okresech se projevil při oznámení, že naše koruna bude nyní pevně navázána na rubl.“⁹⁵ Lidé, kteří opatření schvalovali byli většinou členy KSČ. Ale i někteří nestraníci projevíly s reformou souhlas a napomáhali jejímu bezproblémovému provedení. Například v Holicích to byl jistý Formánek, který „pomáhal funkcionářům strany přesvědčovat zaměstnance závodu ČKD o správnosti usnesení strany a vlády a nabádal je k zachování klidu na pracovištích.“⁹⁶

⁹² NA, fond 19/13

⁹³ NA, fond 19/13, a.j. 260, Informační bulletin č. 30/II, Zprávy o zasedání okresních výborů KSČ-ohlas na měnovou reformu, 31. 5. 1953.

⁹⁴ Tamtéž.

⁹⁵ Tamtéž.

⁹⁶ NA, fond 19/13, a.j. 104, Bulletin Krajského výboru Komunistické strany Československa v Pardubicích č. 10, 27. 8. 1953.

Podobných zpráv a prohlášení lze v dokumentech nalézt poměrně mnoho, otázkou je, nakolik je lze považovat za autentické. Část těch, kteří opatření schvalovali, svůj souhlas nejspíš myslela upřímně. Šlo převážně o lidi bez větších úspor, kteří pociťovali jistě zadostiučinění, že jiní, hlavně spekulanti, o své úspory přijdou. „Vyskytovaly se názory, že spekulanti by měli být usnesením více postiženi, že by se peníze měli vyměňovat jen do 50 až 100 tisíc.“⁹⁷ Nadšení některých komunistů z budování socialismu a dobová propaganda vykonali jistě také svou práci, ale zprávy o soudružkách tančících radostí nad ztrátou úspor je nutné brát více než s rezervou.

Většina zaznamenaných výroků v souvislosti s měnovou reformou je však negativní. Největší nespokojenost vyvolával přepočítání hotových peněz, protože hodně obyvatel mělo své úspory doma. Jednak kvůli nedůvěře v socialistické bankovníctví, ale hlavně pro případ, že by se na trhu objevil nějaký druh žádaného zboží. Tak například v Motorletu Praha byla „velmi rozčilená uklízečka, která si našetřila 40 000 Kčs“⁹⁸, „na OV Horšovský Týn jeden soudruh uváděl, že školní děti, které si celý rok šetřily na školní výlet si vyzvedly 29.5. své úspory ve výši 90 000 korun a nyní o ně přijdou.“⁹⁹ Reforma v lidech vyvolávala nenávist k lidově demokratickému zřízení. V Ilavě se jeden dělník „vyslovil, že komunisti sú vyvrhelia ľudskej spoločnosti a so zdravým rozumom ľudia nemôžu s tým súhlasiť“.¹⁰⁰ Lidé patřičně komentovali i bezpečnostní opatření při výměně peněz. V Ostravě zaznělo: „U výměny peněz je policajtů a vojáků jako červených psů a bylo by dobře je odvézt na brigádu do řepy.“¹⁰¹

Lidé nesouhlas vyjadřovali i jinými způsoby. Například 31. května v Praze 2 a 7 někdo do telefonních seznamů vepsal nápisy hanobící KSČ a lidově demokratické zřízení.

⁹⁷ NA, fond Antonín Novotný, karton 42, Zajištění usnesení strany a vlády o peněžní reformě a zrušení lístkového systému v kraji Nitra, bez data.

⁹⁸ NA, fond 19/13, a.j. 260, Zprávy ze zasedání rozšířených okresních výborů-ohlas na měnovou reformu, 31. 5. 1953.

⁹⁹ Tamtéž.

¹⁰⁰ Kaplan, K. , Váchová, J.: Perzekuce po měnové reformě v Československu v roce 1953; ÚSD AV, Praha 1993, s. 215.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 158.

V okrese Toužim se objevil na státní silnici nápis „Komunisté jsou vaše neštěstí, komunistům smrt.“¹⁰²

Mezi lidmi se šířily letáky nejrůznějšího znění. Text letáku zadržného 1. června v Piešťanech zněl: „Draží bratři a sestry! Dolů s lupičskou vládou, která chce národ okrádat a klamat. Do boje proti bolševické vládě.“¹⁰³ V okrese Kraslice bylo nalezeno 15 ručně psaných letáků s výzvou k povstání po vzoru „Benešova“ města Plzně.¹⁰⁴ Ve Žďáru nad Sázavou se zase objevil plakát na němž byly přibity dvě roztržené bankovky s nápisy proti prezidentovi Zápotockém „a o tom, že naše měna je pevná, to že je komunistická pravda a pod bankovkami bylo napsáno: Rodná strano nažer se!“¹⁰⁵ V závodě Testroj Teplice kdosi vyzdobil nástěnku fotografií Antonína Zápotockého s textem „Davaj suda!“¹⁰⁶ Za vyjádření nespokojenosti bylo zatčeno několik lidí ze závodu Technosklo Železný Brod. Na jejich nástěnce byla postava dělníka, který držel v ruce bankovky a heslo „Za co jsi dělal 4 roky?“¹⁰⁷. Protistátní nápisy a letáky byly 3. června zaznamenány i na dalších místech, například v Teplicích, Chomutově a Děčíně.

Specifickou a symbolickou formou protestu byla tzv. kytičková provokace. Čtvrtého června měli ve všech obvodech Prahy někteří chodci v ruce kytičky, v klopách karafiáty a trikolory. Vázy s květinami ozdobenými trikolorami byly umístěny i na pomníku na Václavském náměstí. Podobně také na Turnovsku „v některých závodech přestala pracovat mládež a chodila v hloučcích s karafiáty v klopách po městě.“¹⁰⁸ Kuriózně dal najevo svůj nesouhlas s politikou strany člověk, který v noci z 3. na 4. června v Mariánských Lázních polil pomník J. V. Stalina barvou.

U mnoha členů komunistické strany vedlo rozčarování z měnové reformy až ke skládání stranických legitimací a vystoupení ze strany. Objevily se i případy vystoupení z ROH. Například jistá Lidmila Tomášková zdůvodnila svůj odchod z odborů takto:

¹⁰² NA, fond 19/13, a.j. 260, Zprávy ze zasedání rozšířených okresních výborů-ohlas na měnovou reformu, 31. 5. 1953.

¹⁰³ Jirásek, Z.: Problémy měnové reformy 1953 na Slovensku in V tieni totality; Historický ústav SAV Bratislava 1996.

¹⁰⁴ NA, fond 19/13, a.j. 257, volné listy.

¹⁰⁵ Tamtéž.

¹⁰⁶ Jirásek, Z., Šůla, J.: c. d., s. 108.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 122.

¹⁰⁸ NA, fond Antonín Novotný, karton 43, situační hlášení, 4. 6. 1953.

„připustila-li odborová organizace, aby tisíce poctivých pracujících bylo naráz zbaveno všech poctivě vydělaných úspor a nedovede-li zabránit, aby pro svobodné a bezdětné byla mzda zdaněna ještě o 100% více, pak je odborová organizace pro pracující zbytečná.“¹⁰⁹ Někteří lidé si tak uvědomili, že odborové hnutí už dávno neslouží potřebám zaměstnanců, nýbrž potřebám státu.

Během výměny peněz se mezi obyvatelstvem šířily nejrůznější fámy a spekulace. Většina z nich vycházela z nejasností okolo pravidel reformy a z neúplných informací o demonstracích a stávkách. Jednalo se o zprávy o událostech v Plzni, podle nich byly nepokoje zastaveny střelbou do davů, podobně údajně skončila povstání v Praze a Kladně. Zachyceny byly fámy, že v Ostravě bylo vyhlášeno stanné právo, že se v Praze a Bohumíně střílelo do dělníků. Rozšířila se informace o zvýšení limitu 300 Kč vyměněných v poměru 5:1 u příslušníků Lidových milicí a zavedení výměnného poměru 3:1 u důstojníků-vojáků z povolání a u některých kategorií pracovníků bezpečnostního aparátu.¹¹⁰ Lidé prorokovali mimo jiné i nárůst cen potravin a opětovného zavedení lístků na potraviny. Objevily se zprávy o tom, že Klement Gottwald byl zavražděn, protože s reformou nesouhlasil.¹¹¹ V okrese Prešov kdosi dokonce tvrdil, že prezident Zápotocký byl „postřelen soudružkou Švermovou, která potom skončila v blázinci.“¹¹² Z toho je patrné, že si někteří lidé Klementa Gottwalda idealizovali a jeho osobu měli spojenou s budovatelským nadšením po únoru 1948 a třeba i s vlastním společenským vzestupem. Naproti tomu vyhlášení měnové reformy Antonínem Zápotockým krátce po jeho nástupu do funkce prezidenta mu na popularitě rozhodně nepřidalo. Zvláště když reformu těsně před jejím vyhlášením veřejně popíral.

¹⁰⁹ Dopis, jímž zaměstnankyně Uhelných skladů Lidmila Tomášková oznamuje KV odborového svazu vystoupení z ROH, 7. 6. 1953; Musilová, D.: c. d. , s 119.

¹¹⁰ Jirásek, Z. , Šůla, J.: c. d. , s. 105.

¹¹¹ Jirásek, Z. , Šůla, J.: c. d. , s. 105.

¹¹² NA, fond Antonín Novotný, karton 43, Zajištění usnesení strany a vlády o peněžní reformě a zrušení lístkového systému v kraji Prešov, nedatováno.

2.2. Stávky a demonstrace

Krátce po zveřejnění reformy a jejích zásad byla situace mezi obyvatelstvem poměrně klidná, což poněkud otupilo bdělost policie a bezpečnostních složek vůbec. Lidé byli v šoku a nedovedli si přesně představit, o kolik peněz vlastně přijdou. Například zpráva vypracovaná 30. května pro Bulletin ÚV KSČ na základě zpráv informátorů uvádí, že v Praze mezi lidmi zanechalo usnesení vlády a strany příznivý odraz, diskutovalo se hlavně o cenách a většina diskutujících byla přesvědčena, že drobného člověka reforma nemůže postihnout.

Situace se ale v pondělí 1. června přiosvětila. Objevily se první stávky, které v několika případech živelně přerostly v demonstrace a hromadné projevy odporu. Stávkovalo se v Motorletu Velešín, České zbrojovce Strakonice, ČKD Stalingrad a Aero Praha, Hefě Praha, ČSAD Autorenově Praha, TOS Čelákovice, Tatře Kopřivnice, TOS Dobruška, Metalurgických závodech Hradec Králové, Kovoslužbě Liberec, ČKD Holice, TOS Olomouc, klatovských strojárnách, Armostavu Klatovy a Blatná, domažlických strojárnách a jinde.

2.2.1. Plzeň

Prvního dne výměny oběživa byla situace nejdramatičtější v Plzni. Zálohy na červen v závodech V. I. Lenina byly vyplaceny až 28. května na tři týdny, což později způsobilo velkou nespokojenost. Ještě 30. a 31. května byl v závodě klid, na schůzích stranických orgánů a organizací se objevily jen ojedinělé projevy rozladěnosti. O den později se však jednání stranických organizací protahovalo (řešily se hlavně směnné poměry záloh a výše mezd po reformě) a nestraníci zůstali na dílnách samotní. Projevovala se mezi nimi nejistota a nespokojenost, požadovali přesnější informace, zazněly první hlasy odsuzující měnovou reformu. Dělníci postupně zastavili práci v jednotlivých dílnách a přecházeli na nádvoří, kde spontánně navrhli stávkou. Přestože se stranickým funkcionářům podařilo část stávkujících přesvědčit k návratu, asi 300¹¹³ lidí

¹¹³ V počtu demonstrujících v Plzni se držím čísel, která uvádí J. Bílek v článku Československá armáda a měnová reforma v roce 1953 in Historie a vojenství 1995. Čísla celkového počtu demonstrujících v Plzni se u jednotlivých autorů liší: Z. Štěpánek (Plzeň

zamířilo na náměstí k sídlu KNV. K nim se přidalo dalších asi 500 nespokojených dělníků z pobočného závodu Elektrotrakce v Doudlevcích. Mezi touto skupinou demonstrantů byli příslušníci StB, Lidových milicí a straničtí funkcionáři, kteří se snažili neúspěšně argumentovat ve prospěch opatření. Do budovy KNV demonstranti vyslali deputaci, která žádala, aby se výměna peněz neuskutečnila. Dva členové deputace však byli zatčeni. Následoval vpád demonstrantů na radnici a ovládnutí místního rozhlasu, z něhož zazněly výzvy k vypsání svobodných voleb.

Druhá skupina nespokojených dělníků zaplnila prostor před Státní bankou u pomníku T. G. Masaryka a prostor u krajského soudu. Proti davu se kolem jedenácté hodiny pokusilo neúspěšně zasáhnout vojsko z místní posádky posílené o 80 pohraničnicků. Demonstranty se jen podařilo vytlačit z náměstí. Shromáždili se před budovou krajského soudu a věznicí. Kolem půl dvanácté se jim podařilo vyrazit zamčená vrata soudu a vtrhli do jednacích síně v 1. patře. Do ulice srazili rudou hvězdu umístěnou v průčelí nad vchodem, z oken vyházeli soudní spisy a ničili symboly komunistické moci a někde i zařízení kancelářů.¹¹⁴ Kolem poledne přišly do budovy soudu další jednotky Vnitřní stráže a Lidových milicí a uzavřeli vchod do budovy. Všichni demonstranti v budově byli pozatýkáni.

Kolem jedné hodiny odpoledne se lidé před soudem rozdělili na tři skupiny. První o počtu asi 200 až 300 osob zamířila ke státnímu rozhlasu, kde ale už byli vojáci a proto se vrátila na náměstí. Druhá skupina (300 až 400 osob) se pokusila proniknout hlavní branou do Leninových závodů, což se nezdařilo a také tuto skupinu vytlačily pořádkové síly do centra Plzně. Třetí, nejpočetnější, skupina (asi 400 lidí) zamířila k trestnici na Borech, kde měli být drženi zatčení členové deputace na KNV. Trestnice ale už byla pod vojenskou ochranou a i tato skupina se musela vrátit do města. Kolem patnácté hodiny se tedy demonstranti shromáždili na Dukelském náměstí u pomníku TGM, odtud byli vytlačováni armádou, pohraniční stráží a Lidovými milicemi. Přešli proto před radnici.

1.června-Berlín 17.června 1953. Srovnání-ohlas ve světě in Západočeský historický sborník 2, SOA Plzeň, 1996.) udává včetně účastníků podvečerní demonstrace a dílčích demonstrací a lidí na chodnících podporujících demonstranty počet asi 20 000 osob.

¹¹⁴ Škoda způsobená demonstranty v budově krajského soudu byla vyčíslena na 6 050,48Kčs. Podle Petrášová, L.: Krajský soud v Plzni in Západočeský historický sborník 1 Plzeň-700 let krajské metropole, SOA v Plzni 1995.

V této době ale měly už pořádkové síly převahu a izolovaly Plzeň od případné pomoci zvenčí. Už po prvním neúspěšném zásahu vojska na Dukelském náměstí bylo jasné, že se situaci bez posil nepodaří zvládnout. Vedoucí tajemník KV KSČ Jan Hlína žádal Antonína Novotného, aby poslal do Plzně asi 500 členů Lidových milicí z Prahy. Posádkový velitel Plzně také vydal rozkaz ke stahování vojenských jednotek z okolí do Plzně, do akcí proti demonstrantům bylo zapojeno i 200 mužů z poddůstojnické školy 11. pěšího pluku (hlavně k posílení ochrany státního rozhlasu¹¹⁵ a trestnice na Borech). Po sedmnácté hodině došlo k rozhodujícímu úderu a o hodinu později byly nepokoje definitivně zlikvidovány. Zároveň KV KSČ zorganizoval protidemonstraci, ze závodu V. I. Lenina vyšel průvod na Dukelské náměstí.

Epilogem plzeňských událostí se stalo zničení pomníku T. G. Masaryka ve večerních hodinách. Jeho pomníky lidé vnímali jako symbol první republiky a doby před únorem 1948 vůbec. Protikomunistický nádech mělo heslo „Pravda vítězí“, které se na těchto památnících téměř vždy vyskytovalo. Proto se u nich demonstrující často scházeli. Symboliky Masarykova památníku si byli členové rady plzeňského jednotného národního výboru dobře vědomi. Rozhodli proto 2. června o jeho odstranění, ale usnesení antedatovali už k 1. červnu.¹¹⁶

2.2.2. Ostatní stávky a demonstrace

Poměrně podrobné zprávy existují o stávce v závodu MÁJ Hronov. Konkrétně se jednalo o závody MÁJ 01 a 03. V závodě 01 1.června nepracovala celá tkalcovna, údržba, mistři a někteří zaměstnanci z přádelny. Situaci se pokusil na místě vyřešit poslanec Borůvka a společně s odborovými delegáty stávkujícím vysvětlit opatření vlády. O názorech stávkujících na jeho snažení nás informuje zpráva odborové delegátky Janovské: „Když mluvil s. Borůvka o tom, že nás osvobodil Sovětský svaz, křičeli dělníci (ne jeden), že o tom by se dalo diskutovat. Když mluvil dál s. Borůvka o práci s. Gottwalda na tomto opatření, křičeli, že jsme jim tedy lhali už před rokem, když jsme říkali, že měna je pevná. Ani po referátě se nedalo normálně diskutovat. Většina křičela, že nevěří straně ani vládě, která je už podruhé okradla (1945), že je to jasný <pangrot>

¹¹⁵ Demonstranti měli v úmyslu zmocnit se budovy státního rozhlasu a jeho prostřednictvím seznámit republiku s událostmi v Plzni.

¹¹⁶ Jirásek, Z. - Šůla, J.: c. d. , s. 103.

vlády, že se dělníci vyšplhali na vedoucí místa, že jsou hloupí a že proto tak hospodaříme, že jsme povaleči, že bychom měli dělat v továrně.“¹¹⁷ Podobná situace byla i v závodě 03, kde pracovaly pouze tři tkadleny a ředitel, který ostatní „nemohl přesvědčit a šel tkalcovat, aby je aspoň získal pro práci.“¹¹⁸ V celé hronovské oblasti tento den normálně pracoval pouze jeden malý závod Rubeny.

Stávky pokračovaly i v dalších dnech. 2. června stávkovaly Kdyňské strojírný Domažlice, Štramberské cementárny, Severomoravské pily Bruntál, Hanácké železárný Prostějov a ČSD Olomouc, Utex O3 Kerhartice, strojírný Klatovy, Aero Praha-Vysočany, OREL Praha-Hloubětín, Modena Pečky, a další. V pobočném závodě V. I. Lenina v Blovicích zvolili dělníci delegaci, která měla jet do Plzně a požadovat zvýšení mezd a propuštění všech zatčených z předešlého dne. Situaci nakonec zvládla StB ve spolupráci se stranickými orgány. V revíru Ostrava na dolech Jeremenko o Žofie odmítly odpolední směny sfárat a žádaly proplacení mezd na květen v poměru 1:5. K neúspěšnému pokusu o demonstrace tento den došlo v Horšově Týně, Horažďovicích, Blovicu a v Ústí nad Labem, kde chtěl hlouček žen dojít se svými požadavky na KNV.

O den později byl ve stávce závod Křížík Praha 16, Armastav Janovice, Autorenova Sušice, Česká Loděnice Praha, Pragoděv Praha, Metas Průhonice, ČKD Kutná Hora, Hafa Úvaly. Kvůli požadavkům na zvýhodnění výměnného kurzu záloh se stávkovalo v Jutě Úpice. V ostravském revíru se opakovaly požadavky z předcházejícího dne a stávkovalo se proto na dolech Žofie, Václav a Čsl. Pionýr. „Odboroví a straničtí funkcionáři mají obavy vystupovat, neboť tvrdí, že se nenechají hodit do šachty. ... Demonstrující havíři žádají, aby vláda ihned zasedla a změnila své usnesení.“¹¹⁹ Odpoledne kvůli stávce ČSAD zcela zkolabovala doprava v Ostravě.

Neklid v ostravském revíru vrcholil v Bohumíně. Stávka tu propukla nejprve v železárnách Gustava Klimenta a v bohumínském úseku Třineckých staveb. Po neúspěšné agitaci vedení podniku a agitační brigády demonstrující zamířili do města: část k vlakovému nádraží, část na náměstí. Na nádraží taviči v čele s Libuší Ferencovou zastavili dopravu, čímž byl jeden z nejdůležitějších dopravních uzlů v republice na dvě hodiny mimo provoz. Na náměstí, podobně jako v Plzni, se demonstrující shromáždili kolem pomníku T. G. Masaryka. Demonstrace byla nakonec rozehnána bezpečností.

¹¹⁷ Kaplan, K. - Váchová, J.: c. d. , s. 71.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 71.

¹¹⁹ Kaplan, K. - Váchová, J.: c. d. , s. 76.

Stávky nebo demonstrace se 4. června konaly např. v TOS Vrchlabí, Barrandovských ateliérech, na dole Anna v Příbrami, dole Stachanov Radvance, ve Švermových závodech Slaný nebo Ingstavu Olomouc. K pouhému pokusu o stávkou došlo v Kablu Hostivař, státních lázních Mariánské Lázně, pražské tramvajové dopravě, a šroubárně v Žatci. V Úpolenu Úpice se před stávkou šířily řeči, že Kladno a Ostrava stávkuje, v Ostravě teče dělnická krev a je třeba být solidární s dělníky. Na dole Žofie trvala výbušná situace už několik dní a při nástupu ranní směny došlo dokonce k použití násilí na nádvoří dolu vůči funkcionářům a horníkům, kteří chtěli fárat.

Nespokojenost obyvatel nepolevila ani další den. Ohniska nepokojů byla na Ostravsku a ve Vimperku, nejsilněji se tento den nespokojenost projevovala na Slovensku.

Několik dnů trvalo napětí v jižních Čechách. Už 1. června dopoledne stávkovala Česká zbrojovka Strakonice. Stávky se tu účastnilo asi 150 osob, 19 jich bylo zatčeno, z nich bylo po výsledku 6 propuštěno. O dva dny později (3. června) znovu propukla otevřená nespokojenost ve Strakonících, tentokrát v mnohem větším rozsahu: demonstrovalo 1500 zaměstnanců České zbrojovky, 500 z Vlnařských závodů, 160 z Okresního komunálního podniku stavebního a další desítky zaměstnanců Šumavské pily, Kovohutí, Průmyslu mléčné výživy, Impregnačních závodů, Energostavu, pivovarů, Sdruženého komunálního podniku a závodu Fezko Strakonice.¹²⁰ Příčinou stávek byla nespokojenost s výměnou peněz v poměru 1:50 a navíc snaha o propuštění zatčených z 1. června. O den později se pak demonstrace přesunuly do okresů Vimperk a Písek. Ve Vimperku stávkovaly podniky Šumavan (550 účastníků stávky), Jitona (200 účastníků), Jihočeské tiskárny (200 účastníků), Armastav (150 účastníků)¹²¹ a, což je zajímavé, i většina studentů Vyšší hospodářské školy.¹²² Stojí za pozornost, že ačkoliv se čísla stávkujících mohou zdát poměrně vysoká, otevřený odpor proti měnové reformě projevila

¹²⁰ Podle oficiálních zpráv nespokojení zaměstnanci České zbrojovky Strakonice do závodu Fezko vnikli násilím a zaměstnance nutili, aby se přidali k demonstraci. Kaplan, K. - Váchová, J.: c. d. , s. 75.

¹²¹ Zaměstnanci Armastavu obdrželi zálohu na květen až 1. 6. a proto žádali její proplacení v poměru 1:5.

¹²² Ve škole zůstalo jen 18 žáků, kritizována byla pasivita učitelského sboru v nastalé situaci. NA, fond 19/13, a. j. 257, Opatření ve Vyšší hospodářské škole ve Vimperku, bez data.

ve většině podniků jen část zaměstnanců. Například v okrese Strakonice, kde je uváděn celkový počet zaměstnanců 10 470,¹²³ stávkovalo jen 2 765 osob. Podobně v okrese Písek s 2 340 zaměstnanci se stávek zúčastnilo 310 lidí. Nejvyšší účast na stávkách byla v okrese Tábor, kde z 1 000 zaměstnanců stávkovalo 800.

V některých podnicích se stávkovalo opakovaně, což svědčí o neschopnosti stranického aparátu udržet klid a dostatečně obhájit potřebnost měnových opatření mezi obyvateli, svou roli sehrál i jistý chaos a neujasněnost některých otázek souvisejících s měnovou reformou a odstraněním vázaného trhu. Několikrát proběhla stávka v podnicích Slezan Frenštát pod Radhoštěm (1. a 2. června), Rudý Letov Letňany (1. a 2. června), kutací středisko Jáchymovských dolů v Nalžovských Horách (2. a 3. června), Sport Horažďovice (2. a 3. června), již zmíněná Česká zbrojovka Strakonice (1. a 3. června), Tesla Strašnice (3. a 4. června). Podnik Lesostavby Karlovy Vary stávkoval dokonce od 2. do 5. června. Naopak jen velmi zřídka se objevily problémy v zemědělském sektoru. Existují záznamy¹²⁴ pouze o stávce v kravíně JZD Uherce 1. června a JZD Krupá a Československém státním statku Kostomlaty 4. června.

Na Slovensku nebyla reakce na provedenou reformu tak bouřlivá jako v českých zemích, ale i tady se stávkovalo. Šlo hlavně o podniky Grafocelpap a Technocelpap Ružomberok, Priemstav Bubeník-Košice, Kovohutě v Mokrej, Harmanecké papírny, Pilana ve Vlašákách, Kožiarské závody Liptovský Mikuláš a další. Celkově ale počet závodů ve stávce nepřekročil deset.¹²⁵ Na Slovensku navíc nedošlo k demonstracím. Důvodů bylo několik. Na Slovensku chyběla vysoce koncentrovaná průmyslová střediska jako v Plzni, Ostravě či Praze. Nebylo tu proto více lidí stejně postižených reformou na jednom místě. Pozorněji tu také v klíčových dnech po reformě pracovaly bezpečnostní složky. V Čechách byla jejich pozornost poněkud otupena prvotním šokem a klidným přijetím reformy 30. a 31. května. Na Slovensku naproti tomu byly od počátku ve vysoké pohotovosti oddíly Lidových milicí, fungovala i propracovaná cenzura poštovních zásilek.

¹²³ Petráš, J.: Peněžní reforma 1953 in Sborník archivu ministerstva vnitra, Odbor archivní a spisové služby ministerstva vnitra ČR, Praha 3/2005, s. 157.

¹²⁴ NA, fond Antonín Novotný, karton 43, Stručný přehled o stávkách, k nimž došlo v jednotlivých krajích po zveřejnění usnesení strany a vlády o peněžní reformě, bez data.

¹²⁵ Odhad Z. Jirásk, viz Problémy měnové reformy 1953 na Slovensku in V tieni totality; Historický ústav SAV Bratislava 1996, s. 90-97.

Zdeněk Jirásek¹²⁶ jako další možný důvod udává celkově nižší úspory dělnických kategorií na Slovensku, které proto byly reformou méně zasaženy než dělníci v českých zemích. Tento důvod však Vladimír Varinský¹²⁷ považuje přinejmenším za diskutabilní. Poukazuje na skutečnost, že nespokojenost na Slovensku se projevovala hlavně mezi lidmi bez velkých úspor a mezi těmi, kteří se na malé úspory museli dlouho uskromňovat a reformou o ně přišli. Nespokojení byli i lidé bez úspor a s malými příjmy, kteří měli po měnové reformě a zavedení jednotného volného trhu problém s obživou.

Oficiální dokumenty¹²⁸ udávají celkem 32 359 stávkujících ve 129 závodech. Z toho 114 závodů jeden den, 13 závodů dva dny, 1 závod tři dny a 1 závod čtyři dny. Tyto údaje však zřejmě nejsou zcela úplné a počet stávkujících a demonstrujících byl zcela určitě vyšší.

Důvodů ke stávkám bylo několik: nedostatečné politické zdůvodnění základních organizací KSČ, nesprávné nebo žádné vysvětlení mzdových záležitostí, nejasnosti kolem nového zdanění mezd, nespokojenost s výměnou peněz v poměru 50:1 a pozdní výplata záloh na květen. Přestože zálohy měly být bez výjimky vyplaceny do 20. května, v mnoha závodech je pracující dostali se zpožděním, někde dokonce až na začátku června,¹²⁹ takže byly přepočítány v poměru 50:1. Pracující tak o zálohy v podstatě přišli. O tomto problému se zmínil prezident Zápotocký ve svém projevu na schůzi představenstva ÚRO 19. června. Nevyplacení záloh považoval za politickou chybu, kterou mohl „třídni nepřítel“ dobře zužitkovat, ale nevyplacené zálohy podle něj bylo nezbytné přepočítat na novou měnu ve znevýhodněném poměru, aby nebyli poškozeni pracující, kteří zálohy dostali včas.

¹²⁶ Tamtéž.

¹²⁷ Varinský, V.: Historické peripetie menovej reformy v roku 1953 s osobitým zreteľom na jeho vývoj na Slovensku in Krízy režimov sovietskeho bloka v rokoch 1948-1989; Pedagogická spoločnosť J. A. Komenského, Banská Bystrica 1997, s. 62-72.

¹²⁸ Přehled o stávkách a o srocní v jednotlivých závodech v době peněžní reformy, bez data; Kaplan, K. - Váchová, J.: c. d. , s. 137-141.

¹²⁹ Zálohy nebyly vyplaceny například v závodech OT České Budějovice, Konopa Český Krumlov, Šumavan Bosňany, Armastav Karlovy Vary, lesostavby Mariánské Lázně, Oděvy Karlovy Vary, až 28. května byly vyplaceny zálohy v závodě V. I. Lenina v Plzni

Poukazováno bylo na to, že část stávkujících jsou lidé z akce 77 500 a mladí lidé. Šlo zejména o dělníky, kteří byli do těžkého průmyslu přeřazeni z administrativy nebo nepreferovaných odvětví, většinou proti své vůli nebo dokonce za trest. V zaměstnání byli tudíž nespokojeni a to se odrazilo i na jejich vztahu k režimu. Často mohla byla impulsem k výbuchu nespokojenosti příliš dlouhá schůze komunistů ráno 1. června. Přestože podle pokynů se mělo jednat pouze o krátké aktivity, v mnoha závodech docházelo mezi komunisty k diskusím, schůze se protahovaly a nestraníci v závodech tak neměli žádné informace, docházelo mezi nimi k různým spekulacím a projevům nedůvěry a nespokojenosti a z nich se pak mohly vyvinout otevřené projevy odporu proti usnesení o měnové reformě. Přidala se i nedůvěra ke stranickým funkcionářům, kteří často ještě těsně před vyhlášením opatření vlády a strany pracující přesvědčovali, že žádná reforma nebude. Tak například v Pilníkárně Jihlava měl na aktivu těsně před vydáním usnesení o měnové reformě tajemník OV KSČ prohlásit: „Kdo věří, že zůstanou šatenky, věří Sovětskému svazu, kdo říká, že šatenky budou zrušeny, věří Američanům. Až se budou rušit lístky, budou strana a vláda 14 dní předem tuto věc s pracujícími projednávat.“¹³⁰

Otázkou je, do jaké míry byly projevy nesouhlasu organizovány. Oficiální prameny tvrdí, že přinejmenším některé stávky byly organizovány a dopředu připraveny třídním nepřítelem. Už zmíněná zpráva o dění v podniku MÁJ Hronov říká, že „tato stávka je organizována, což dokazují poznámky, výkřiky a dotazy, které byly zaměřeny jedním směrem.“¹³¹ Také demonstrace, ke které došlo ve Zbrojovce Strakonice 3. června byla údajně dlouho připravována a žádost o propuštění čtyř zatčených dělníků měla být pouze záminkou k protistátní akci.¹³² Fakt, že pracující někde vyjadřovali na vyhlášenou reformu jednotný negativní názor a ptali se na stejné věci, však podle mého názoru nelze vykládat jako projev organizovanosti stávkujících. Spíše to dokládá složitost usnesení o

¹³⁰ Část zprávy instruktora ÚRO o situaci v závodech kraje Jihlava po měnové reformě, 8. 6. 1953; Kaplan, K. - Váchová, J.: c. d. , s. 82.

¹³¹ Zpráva odborové delegátky z podniku MÁJ v Hronově, 1. 6. 1953; Kaplan, K. - Váchová, J.: c. d. , s. 70.

¹³² „Celý průběh a charakter ukazoval, že nejde o usnesení strany a vlády o měnové reformě, ale že vystoupení bylo dlouho připravováno a že zatčení čtyř špiónů bylo podnětem k vyvolání protistátních akcí.“ Části zprávy výboru svazu zaměstnanců závodů všeobecného strojírenství pro předsednictvo ÚV Svazu o situaci v závodech po měnové reformě, 19. červen 1953; Kaplan, K. - Váchová, J.: c. d. , s. 93.

měnové reformě a s ním souvisejících opatřeních (například otázky daní ze mzdy), které pracující chtěli vysvětlit a všeobecný nesouhlas s provedenými opatřeními mezi lidmi, kteří měli nějaké úspory. Stávky vznikaly v drtivé většině živelně a neorganizovaně a stejně živelně přerůstaly v demonstrace. Pokud byl někdo ze stávkujících schopným řečníkem a veřejně vyjádřil mínění a názory nespokojených, byl často oficiálními místy považován za organizátora protistátní akce a podněcovatele k nespokojenosti. K zatčení za pobuřování nebo nepřátelství vůči lidově demokratickému zřízení přitom stačilo často jen málo.

2.3. Vlna perzekucí po měnové reformě

Vlna nespokojenosti a protestů proti měnové reformě byla samozřejmě následována vlnou perzekucí. Okamžitě po potlačení stávek a demonstrací došlo k rozsáhlému zatýkání podezřelých osob a výslechům. Zatčen mohl být v podstatě kdokoli, kdo se demonstrace účastnil či jí jen přihlížel, zatýkalo se za nesouhlasné výroky o opatření strany a vlády nebo za projevenou nedůvěru straně a vládě. Dostatečným důvodem k zatčení byla i výměna velkých finančních částek. Často touto formou docházelo k vyřizování osobních účtů.

Například jako přestupek v oboru výživy a zásobování a šíření nepravdivých zpráv byl kvalifikován výrok dělnice z Ostravy, že nemá co jíst a že v ČSR dojde k drahotě. Občas docházelo ke kuriózním situacím a přehmatům. V Praze byl dne 4.června zatčen František Sodoma „z podezření, že se v jejich bytě sešla větší společnost a bylo domnění, že jde o nějakou nepřátelskou činnost. Po prošetření bylo zjištěno, že společnost oslavovala dvanácté výročí svatby, takže jmenovaný byl propuštěn na svobodu.“¹³³ V Příbrami byl zase zatčen Karel Šindelář za to, že jako hlavní účetní podniku špatně informoval představitele závodu o přepočtu peněz a podle vedení podniku byl proto hlavním viníkem následné demonstrace.

¹³³ Zpráva Krajského velitelství Státní bezpečnosti v Praze pro ministerstvo národní bezpečnosti o osobách, zajištěných v souvislosti s měnovou reformou, 24. 6. 1953; Kaplan, K. - Váchová, J.: c. d. , s. 195.

V nejmasovějším měřítku se zatýkalo po demonstracích v Plzni. Podle oficiálních zdrojů zde bylo zatčeno přes sto lidí. Zatčení byli rozděleni do čtrnácti skupin a postupně v převážně veřejných procesech exemplárně souzeni. První procesy proběhly 13. července a poslední 22. července. Ti obvinění, kteří nebyli zařazeni do žádné ze skupin skupin, byli souzeni „samostatně v tajném přelíčení, u slabších případů bude ze strany prokuratury přistoupeno k propuštění na svobodu.“¹³⁴ Výše trestů se u jednotlivých odsouzených dost podstatně lišila. Obvinění mohli být odsouzeni k několika letům vězení, ztrátě občanských práv, propadnutí jmění nebo jeho části či k vystěhování z Plzně. Tyto tresty bylo možné i kombinovat. Tak například 14. července byl obžalovaný Votlučka odsouzen k odnětí svobody na tři roky, ztrátě čestných občanských práv, propadnutí jmění a navíc zákazu pobytu v Plzni. Na opačné škále trestů bylo odnětí svobody podmíněně. Šestnáct obviněných souzených v těchto procesech bylo zproštěno viny, jeden byl vyloučen z řízení pro předběžné zkoumání duševního stavu.¹³⁵

Všechny tyto procesy byly poplatné době a obvinění byli u soudu donuceni vystupovat podle předem připraveného a nacvičeného scénáře. V této době bylo při výsleších běžné používání násilí a vyhrožování, takže oběti procesů se oprávněně báli o život a po několika výsleších raději spolupracovali a vyšetřovateli. Tento stav při procesech v Plzni zkomplikoval pouze obviněný Josef Fencl, „který měl mít hlavní líčení dne 17. července 1953, se připravoval k provokaci za účelem kompromitace StB, kdy byl dříve ke spolupráci získán a dle jeho vyjádření chtěl svou trestnou činnost anulovat tím, že by uvedl před soudem, že byl přímo StB na demonstraci poslán.“¹³⁶ Jinak podle zpráv Státní bezpečnosti „procesy probíhají bez závad, názory veřejnosti podle průzkumu k výši trestu jsou rozdílné. Část schvaluje nízké tresty, další část očekávala tresty nižší.“¹³⁷ Nepokoje v souvislosti s měnovou reformou byly poté „politicky zhodnoceny“ na členských schůzích v závodech V. I. Lenina a zároveň na nich byly „odhaleny pravé úmysly reakce.“¹³⁸

¹³⁴ Zpráva o průběhu procesu, 22. 7. 1953; Kaplan, K. - Váchová, J.: c. d. , s. 156.

¹³⁵ Tamtéž.

¹³⁶ Průběh procesů s obviněnými akce „demonstrace“, 17. 7. 1953; Kaplan, K. - Váchová, J.: c. d. , s. 148.

¹³⁷ Tamtéž, s. 150.

¹³⁸ NA, fond 19/13, a. j. , Informační zpráva č. 55 ze dne 23.7.1953.

Dalším místem, kde se zatýkání dělo ve velkém měřítku byla Ostrava. Podle zprávy SNB¹³⁹ ze dne 23. června bylo zatčeno celkem 90 osob, z nich bylo propuštěno na svobodu 36 osob, vyšetřováno na svobodě 10 osob, ke spolupráci zavázáno 15 osob a 29 osob se nacházelo ve vazbě. Většinou se jednalo o aktivní účastníky demonstrací v Ostravě a Bohumíně, někteří byli zatčeni za šíření nepravdivých zpráv nebo hanobení lidově demokratického zřízení.

Zatýkalo se také v Praze. V rámci zatýkací akce „ČKD Stalingrad“ bylo zatčeno 30 osob za účast na demonstraci, dalších 30 osob bylo zadrženo, ale propuštěno pro nedostatek důkazů. V mnohem menší míře byli zatýkáni účastníci nepokojů v Aeru Vysočany, podniku Orel Hloubětín, Auto Praga, Tesla Strašnice a Tesla Hloubětín (jednalo se spíše o jednotlivé osoby). Celkem bylo v Praze zatčeno 115 osob, z nichž bylo 62 propuštěno na svobodu.

Vyšetřovaly se i nepokoje v Českobudějovickém kraji. Hlavním viníkem demonstrace ve Strakonících 3. června byl označen Jan Vondrys, který „jako hlavní provokatér postavil se v čelo sroceného davu a před budovou ONV pronášel k davu pobuřující projev, ve kterém hanobil lidově demokratické zřízení, vládu a KSČ. Vybízal dav k provedení <svobodných voleb>, vychvaloval americkou armádu, výroky napadal Bezpečnost a nabádal k osvobození dříve zatčených 4 provokatérů.“¹⁴⁰ Jak již bylo řečeno, demonstrace ve Vimperku se účastnili i žáci místní vyšší hospodářské školy. I oni byli za své vystoupení potrestáni. Za aktivní účast na demonstraci bylo vyloučeno 15 žáků, žáci 4. ročníku (mimo dvou) dostali z chování trojku, takže nebyli připuštěni k maturitě a byly dáni k dispozici pro zařazení do výroby. Naopak 18 studentů, kteří zůstali ve škole, obdrželo pochvalu za vzorné chování.¹⁴¹

Úřady se snažily od zatčených získat informace o případné „protistátní“ činnosti jiných lidí a případně získat některé zatčené k další spolupráci. Například Hlášení Krajské správy Státní bezpečnosti v Gottwaldově ze dne 23. června říká: „V současné

¹³⁹ Zpráva o stavu a výsledcích vyšetřování osob zatčených při protistátních demonstracích v souvislosti s měnovou reformou, 23. 6. 1953; Kaplan, K. - Váchová, J.: c. d. , s. 160.

¹⁴⁰ Hlášení Krajské správy Státní bezpečnosti v Českých Budějovicích pro Hlavní správu Státní bezpečnosti ministerstva národní bezpečnosti o postizích občanů v souvislosti s měnovou reformou, 24. 6. 1953; Kaplan, K. - Váchová, J.: c. d. , s. 197.

¹⁴¹ NA, fond 19/13, a.j. 257., Opatření na vyšší hospodářské škole ve Vimperku, bez data.

době je orgány VI. odboru KS-StB vyšetřováno na svobodě celkem dalších 42 osob, které se vyslychají za účelem zpravodajského vytěžení. V případě, že těchto osob nebude možno nijak využít, bude rozhodnuto o tom, zda bude podáno trestní oznámení.¹⁴² V Ostravě bylo ke spolupráci zavázáno 15 zatčených osob.

V případě, že jejich činy byly považovány jen za malé prohřešky, nebo pokud byl obviněný dosud dobrý pracovník a svých činů litoval, byly tresty relativně mírné. Tito obvinění mohli být propuštěni ze zaměstnání, přeřazeni na jinou práci nebo byli vylučováni z ROH. Pokud se jednalo o členy KSČ, byli ze strany vyloučeni. Často byli také sociálně znevýhodněni, třeba odejmutím přídavků na děti nebo méně výhodnou sazbou daně. Typický příklad máme zaznamenán z plzeňských pekáren. Odtud 1. června odešlo z pracoviště před provozovnu 12 zaměstnanců ze zvědavosti, „do průvodu byli vtaženi a když zjistili, že jde o protistátní akci, vrátili se na pracoviště a pokračovali v práci.“¹⁴³ Těmto zaměstnancům byl za trest odejmut výdělek za tento den a byla jim o týden zkrácena dovolená. „Vědomi si svého provinění uzavřeli všichni individuální socialistické závazky.“¹⁴⁴ V Západočeských pivovarech Božkov byli čtyři zaměstnanci za nesouhlas s měnovou reformou přeloženi z administrativy na manuální práci (konkrétně do umývárny lahví), a dva z nich navíc šli na 6 týdnů na brigádu.

Celkově je možno říci, že kromě Plzně v masovém měřítku nedošlo k exemplárním politickým procesům. Také počet zatčených se zdá relativně nízký. Původně se zřejmě počítalo s většími projevy odporu a následně s řádově větším počtem zatčených a odsouzených.

Trestáni byli ti členové strany, kteří s měnovou reformou nesouhlasili, nebo se dokonce postavili proti němu nebo jen nevystupovali při zajišťování usnesení dostatečně rozhodně a přesvědčeně. „Vyskytly se případy, jako např. v Jindřichově Hradci, že tajemník ONV s. Čachodský, zemědělský referent Hodský a hospodářský referent s. Červ,

¹⁴² Hlášení Krajské správy Státní bezpečnosti v Gottwaldově o výsledcích vyšetřování osob v souvislosti s měnovou reformou pro Hlavní správu StB ministerstva národní bezpečnosti, 23. 6. 1953; Kaplan, K. - Váchová, J.: c. d. , s. 206.

¹⁴³ Zpráva Krajského výboru Svazu zaměstnanců potravinářského průmyslu Plzeň o opatřeních závodních rad v souvislosti s plzeňskými událostmi 1. června 1953, 22. 6. 1953; Kaplan, K. - Váchová, J.: c. d. , s. 99.

¹⁴⁴ Tamtéž.

kteří neměli pevnou důvěru ve stranu a místo zajišťování úkolů poslouchali v kanceláři ONV hlas Svobodné Evropy.¹⁴⁵

Linii postupu proti těmto případům naznačil krátce po provedení reformy Antonín Novotný ve svém hodnocení předchozích dnů.¹⁴⁶ Podle něj je nutné „...zbavovat lidi, kteří v této době se ukázali malověrnými, ba někdy škůdcovskými, funkcí a vyzdvihnout na jejich místa lidi, kteří stáli na svých místech. ... Po linii státního aparátu provést důkladné zhodnocení od shora až dolů ve všech resortech a vyvodit příslušné závěry. Doporučuji ze státního aparátu odstranit všechny živly, které jakkoliv se provinily.“ Politický sekretariát ÚV KSČ potom 18. června vydal usnesení o opatřeních k zajišťování výsledků peněžní reformy. Podle něj měly všechny místní národní výbory zhodnotit fungování členů strany a funkcionářů během provádění usnesení o měnové reformě a provést sebekritiku. Někde k zajišťování tohoto usnesení přistupovali jen laxně, jako třeba v Jihlavě, kde „mnozí funkcionáři jsou mezi sebou solidární a neprovádí vzájemnou kritiku.“¹⁴⁷ Naproti tomu v Brně k tomuto úkolu přistoupili velmi horlivě a „...považovali za prvořadý úkol zjistiti u funkcionářů, kde je zastihla měnová reforma, zda podlehli nákupní horečce, jak propagovali usnesení, kolik peněz vyměňovali a jaké stanovisku zaujaly k měnové reformě jejich manželky.“¹⁴⁸ Následovaly důtky, napomenutí a vylučování ze strany. Agitační pracovníci usilovali o zvýšení odběru stranického tisku, který po provedení reformy zklamaní a rozhořčení lidé přestali kupovat.¹⁴⁹ Jeho obsah byl v rozporu

¹⁴⁵ Zpráva o průběhu zajišťování usnesení strany a vlády o peněžní reformě a zrušení lístků na potraviny a průmyslové výrobky v kraji České Budějovice; Musilová, D.: c. d. , s. 115.

¹⁴⁶ NA, fond Antonín Novotný, karton 41, Hodnocení situace v průběhu přípravy a provádění peněžní reformy a vytvoření jednotných stáních maloobchodních cen. Nedatováno, před 11. červnem 1953.

¹⁴⁷ NA, fond 19/13, a.j. 108, Bulletin 7, Průběh hodnocení měnové reformy v orgánech strany a masových organizací, 14. 7. 1953.

¹⁴⁸ NA, fond 19/13, a.j. 124, Zpravodaj č. 27, Jak je zajišťováno usnesení politického sekretariátu ÚV KSČ ze dne 18.6. o opatřeních k zajišťování výsledků peněžní reformy, 9. 9. 1953.

¹⁴⁹ Např. v kraji Pardubice poklesl odběr Rudého Práva v období od 15. 5. do 18. 7. o 6 495 kusů, listu Zář v období 5. 6. do 13. 7. o 1 211 kusů.

s realitou už dříve, ale absence pravdivých informací o měnové reformě pro mnohé byla tou poslední kapkou.

Je nutné zmínit i tresty za hospodářské přečiny v době provádění měnové reformy. Mezi nejrozšířenější patřilo zatajování zásob během provádění inventur, dále byly zaznamenány případy předražování a záměny cen na jednotném trhu a machinace proti zákonným ustanovením o výměně peněz (tady šlo zejména o snahu dosáhnout zvýhodněného výměnného poměru 5:1 u osob, které na ni neměly nárok). Ke dni 16. července bylo jen případů zatajování zboží zaznamenáno 1 465 a zabaveno bylo různé zboží v celkové hodnotě 17 600 730 Kčs (v nové měně).¹⁵⁰ Jednotlivé případy zatajování zboží byly zveřejňovány ve snaze udělat z nich exemplární odstrašující případy. Tak například 9. června byl v listu Zář otištěn článek pod názvem „Měnová reforma pomohla odhalit spekulanta“. Je v něm pranýřován „nebezpečný spekulant a šmelinář“ Václav Pecina, který zatajil zásoby vlny. Tyto zatajené zásoby byly veřejně vystaveny ve výkladní skříni jednoho obchodu v Pardubicích.¹⁵¹

2.4. Měnová reforma a zahraniční rozhlas

Veškeré sdělovací prostředky v Československu byly v této době plně v rukou vládnoucího režimu, který jich také patřičně používal ke své propagaci. Nic, co by odporovalo oficiální linii politiky se občan prostřednictvím domácího tisku či rozhlasu neměl šanci dozvědět. Není proto divu, že se velké oblibě těšil poslech rozhlasových stanic svobodného západního světa,, které prezentovaly informace značně odlišné od oficiální verze a patřičně komentovaly události nejen v Československu a zemích východního bloku, ale i ve světě vůbec.

Vedení Komunistické strany Československa si samozřejmě vliv zahraničního vysílání uvědomovalo a podnikalo proti nim příslušné kroky. Mezi jedno z opatření patřil i monitoring vybraných stanic. Jejich program byl zpracováván do písemné podoby a

¹⁵⁰ Zpráva o dosavadních výsledcích Veřejné bezpečnosti při odhalování machinací v souvislosti s měnovou reformou, 16. 7. 1953 ; Musilová, D.: c. d. , s. 120.

¹⁵¹ Zář (list KSČ Pardubického kraje), č. 46, 9. června 1953.

zkrácený přepis vybraných relací byl archivován. Nám se tak v Národním archivu¹⁵² zachovaly i přepisy relací z doby měnové reformy.

Nejposlouchanější rozhlasovou stanicí bylo Rádio Svobodná Evropa. Stojí jistě za pozornost, že ještě 30. května 1953 ve jeho vysílání nezazněla přímo informace o měnovém opatření v Československu. Objevil se pouze komentář k novým výplatním termínům¹⁵³ a relace o případném zrušení potravinových lístků.¹⁵⁴ V této souvislosti relace upozorňovala na to, že v Československu existují v zásobování nesoběstačná průmyslová pásma, což bude mít po zrušení potravinových lístků za následek strádání v těchto místech.

O den později se už v Rádiu Svobodná Evropa nemluví o ničem jiném, než o měnové reformě. Zazněl popis zásad měnové reformy s komentářem, rozebíráno bylo omezení prodeje a objevily se zprávy o nákupní horečce v předchozích dnech. V relaci s názvem *Voláme KSČ* si autor povzdechl: „Včera se Široký a Zápotocký a spol. ke svému tureckému hospodářství přiznali a vyhlásili měnovou reformu. Co se vám režimisté navykládali, že koruna je pevná ...“¹⁵⁵ I v následujících dnech se rádio především snažilo upozornit na asociálnost reformy a její nepřehlednost. „Každý přece ví, že v těch opatřeních je jen proto tak mnoho protichůdných počtářských kejklů, např. i ubírání a přidávání peněz, mezd, cen ..., aby se v tom žádný ještě dlouho nevyznal a aby si každý jen s námahou mohl spočítat, o kolik že je vlastně takto okrádán.“¹⁵⁶ Reforma je tu prezentována jako jednoznačný hospodářský krach komunistické vlády, která se snaží jen oklamat své občany krásnými řečmi o světlých vyhlídkách. „Předně prosím, nikdo nevěřte, že dneškem opravdu začíná svůj život uzdravená, neinflační, stabilizovaná čs. koruna. Komunisté ji hned po reformě znovu zase začnou kazit.“¹⁵⁷ Také se objevují obavy z možného tvrdého zásahu režimu proti jakékoliv nespokojenosti ze strany obyvatel: „Když si přeložíme ... komunistické zásady do jednoduché a srozumitelné řeči, poznáme, že zkrachovávající komunistický režim je připraven krutě zasáhnout proti

¹⁵² NA, fond M (Monitory).

¹⁵³ NA, fond M, Svobodná Evropa, Pořad pro státní a veřejné zaměstnance, 30. 5. 1953, 10:35.

¹⁵⁴ NA, fond M, Svobodná Evropa, Národohospodářský komentář, 30. 5. 1953, 22:30.

¹⁵⁵ Tamtéž, *Voláme KSČ*, 31. 5. 1953, bez času.

¹⁵⁶ Tamtéž, Národohospodářský pořad, 1. 6. 1953, 11:40.

¹⁵⁷ Tamtéž.

každému, kdo neprojeví dosti ochoty otročit a bezpodmínečně poslouchat.“¹⁵⁸ Autoři vysílání byli přesvědčeni o tom, že reforma bude mít mezi lidmi jen velmi malou podporu i přes rozsáhlou agitaci.¹⁵⁹

Prostřednictvím zahraničního rozhlasu se mohli občané Československa dozvědět i to, jak měnovou reformu komentuje zahraniční tisk. Většinou v něm byly komentovány příčiny tohoto měnového opatření. Například noviny *Le Monde*¹⁶⁰ správně postřehly rozpor mezi svalováním viny pražskou vládou na podvratné živly a skutečnými hospodářskými příčinami reformy, mezi které jmenuje přehnanou orientaci československého hospodářství na těžký průmysl a hospodářské vztahy ČSR a SSSR. Jako další důvod nabízí list *Die Neue Zeitung*¹⁶¹ silné zbrojení, kvůli kterému byla zanedbávána ostatní odvětví průmyslu.

Do zahraničí se dostaly i zprávy o stávkách a demonstracích, byť se zpožděním a ne vždy byly informace přesné a úplné. Až 8. června se tomuto tématu věnoval *Hlas Ameriky*.¹⁶² Referoval o výjimečných opatřeních v Ostravě a v Plzni, a měl informace i o stávkách na Kladensku, v Brně a Praze. Zazněl i postřeh o tom, že obyvatelé Československa nemají sami přehled o situaci ve státě, protože se je režim bojí informovat. Také rádio Řím¹⁶³ informovalo o nepokojích v Plzni a Ostravě a udalo šest mrtvých v důsledku demonstrací. Podle jednoho diplomata šlo o první otevřený protest obyvatelstva proti režimu.

Je tedy jasné, že obyvatelé, kteří měli možnost poslouchat zahraniční rozhlas si nedělali žádné iluze o pravdivosti státní propagandy ve prospěch měnové reformy. Přes

¹⁵⁸ NA, fond M, Svobodná Evropa, Dělnické vysílání, 1. 6. 1953, 14:05.

¹⁵⁹ Agitační pracovníci „s lucernou za bílého dne hledali ty nadšence, kteří jsou novou měnovou reformou nadšeni.“ NA, fond M, Svobodná Evropa, Rub a líc, aneb jak číst komunistické noviny a poslouchat komunistický rozhlas, 1. 6. 1953, 8:15.

¹⁶⁰ NA, fond M, Paříž, Hospodářské důvody měnové reformy v Československu podle francouzského tisku, 2. 6. 1953, bez času.

¹⁶¹ NA, fond M, Svobodná Evropa, Západoněmecký tisk k měnové reformě v Československu, 1. 6. 1953, bez času.

¹⁶² NA, fond M, New York *Hlas Ameriky*, K situaci v Československu po měnové reformě, 8. 6. 1953, bez času.

¹⁶³ NA, fond M, Řím (italsky), Nepokoje v Československu, 8. 6. 1953, 23:15.

občasné nesrovnalosti a zkreslení údajů měla většina rozhlasových stanic poměrně dobrý přehled o dění v Československu.

3. Sociální dopady měnové reformy

3.1 Hlavní trendy v sociálním vývoji od roku 1948 do provedení měnové reformy

Pro pochopení dopadů opatření strany a vlády o měnové reformě je nutný alespoň krátký exkurz do sociálního vývoje předešlého období. Klíčová jsou zejména léta od únorového převzetí moci komunisty, ačkoliv některé tendence mají hlubší kořeny. V neuvěřitelně krátké době se zcela změnila sociální struktura společnosti.

Střední vrstvy jako nositel a opora demokratického zřízení byly v podstatě zlikvidovány. Nejpočetnější společenskou vrstvou se stali zaměstnanci,¹⁶⁴ z nichž největší část tvořili dělníci či manuálně pracující. Tato skupina však byla značně diferencovaná. Patřili sem „dělníci z trestu“, přeložení na dělnickou profesi v důsledku politické perzekuce nebo snižováním stavů administrativy,¹⁶⁵ ale i preferované skupiny dělníků spjaté s režimem nebo jeho ekonomickou politikou. Mezi zaměstnance patřili i příslušníci inteligence. Celá společnost byla v tomto období v pohybu. Řada lidí si po únoru 1948 polepšila. Jednalo se o členy strany z nichž se rekrutovala tzv. nová inteligence, která obsadila většinu vedoucích míst v mocenském a řídicím aparátu aniž by k tomu měla potřebnou kvalifikaci. Naopak lidé tzv. třídně nespolehliví se bez ohledu na své vzdělání často ocitali na podřadných dělnických pozicích.

Sociální pozice většiny rolníků byla otřesena. Na soukromé zemědělce dolehla násilná kolektivizace a další formy ekonomického nátlaku. Nejhuř na tom byli zemědělci vlastníci do 5 ha půdy. Poklesla také životní úroveň většiny členů JZD, hlavně kvůli nevalným hospodářským výsledkům, které byly důsledkem nezájmu zemědělců na výsledku své práce. Mnohem vyšší životní úrovni se těšili takzvaní kovorolníci, tedy rolníci, kteří měli ještě dělnickou profesi a pro které tedy nebylo zemědělství jediným zdrojem obživy.

¹⁶⁴ Jednalo se zhruba o 3 927 000 osob. Kaplan, K.: Československo v letech 1948-1953; SPN, Praha 1991, s. 132.

¹⁶⁵ Karel Kaplan jejich počet odhaduje mezi 80 a 90 tisíci. Tamtéž s. 134.

Pro toto období je typický poměrně rychlý růst celkové zaměstnanosti. V roce 1948 všechna odvětví národního hospodářství zaměstnávala 5 545 000 pracovníků, v roce 1950 to bylo 5 577 000 a v roce 1952 už 5 600 000 osob.¹⁶⁶ Zároveň docházelo k velkým přesunům zaměstnanců uvnitř jednotlivých odvětví průmyslu. Největší nárůst počtu pracovníků se projevil v odvětvích těžkého průmyslu, který byl jednoznačně preferován. Jednalo se zejména o hornictví, hutnictví a strojírenství. Růst zaznamenala i další odvětví hospodářství, jako stavebnictví a doprava, věda a výzkum, komunální služby, zdravotnictví a sociální služby apod. K rapidnímu poklesu došlo ve sféře služeb. V souvislosti s nuceným odchodem některých živnostníků do průmyslu klesal počet pracovníků v obchodu a veřejném stravování. Také počet zaměstnanců v zemědělství vykazuje v tomto období znatelný pokles: v roce 1948 jich bylo 2 239 000, v roce 1959 už jenom 1 632 000.¹⁶⁷

Na růstu zaměstnanosti se výrazně podílela zaměstnanost žen. Významnou roli v této skutečnosti sehrálo několik faktorů. Jedním z nich byla změna náhledu společnosti na pracující ženu. Už před válkou do zaměstnání nastupovalo více žen, které absolvovaly vyšší vzdělání a chtěly se profesně realizovat. Nezanedbatelnou roli tu hrál také proces ženské emancipace. V dělnických rodinách a v chudších rodinách na venkově bylo zaměstnání žen běžné už dříve, za okupace se však kvůli všeobecné pracovní povinnosti ženy zapojily do pracovního procesu hromadně. A to i v dříve výhradně mužských oborech, kde nahrazovaly muže odeslané na frontu. Pracovat tak začaly i ženy, které by za normálních podmínek zřejmě do práce nenastoupily. Dalším faktorem ovlivňující zvýšení zaměstnanosti žen po roce 1948 je faktor ekonomický, tedy nutnost přispívat do rodinného rozpočtu. Zaměstnávání žen bylo v této době podporováno státem. Propaganda razila ideál pracující ženy, o jejíž děti se prostřednictvím sítě jeslí, školek a dalších institucí stará stát.

Jak již bylo zmíněno výše, docházelo k růstu mezd. V nejvyšší míře se platy zvyšovaly dělníkům v preferovaných odvětvích. Do výše mzdy či platu se promítalo i třídní hledisko, práce měla být odměňována podle kvantitativních a kvalitativních měřítek práce a její společenské priority. Mzda byla zhodnocována i zásobovacími výhodami pro privilegované dělníky, sociálními a populačními příplatky. Důležitým faktorem byly i

¹⁶⁶ Statistická ročenka ČSSR 1960, Praha 1960, s. 90.

¹⁶⁷ Tamtéž.

nízké ceny služeb, levné závodní stravování a oproti předválečnému stavu i mnohem nižší nájemné.

Růst zaměstnanosti spolu s růstem mezd pochopitelně vyvolával zvýšení kupní síly obyvatelstva. Této kupní síle ale situace na trhu naprosto neodpovídala. Nejvíce nedostatkové bylo průmyslové spotřební zboží. I některé druhy potravin nebylo prakticky nemožné sehnat (např. luštěniny). Rozmáhal se proto černý nebo výměnný obchod.

Pro životní úroveň rodiny byla často určující zásadní možnost či nemožnost nakoupit potraviny a jiné zboží na lístky. Jak už bylo zmíněno, některé skupiny obyvatel byly z vázaného trhu vyloučeny¹⁶⁸ a byly proto odkázány na mnohem dražší zboží na volném trhu, což samozřejmě negativně ovlivňovalo i jejich životní úroveň.

Přes všechny výše zmíněné problémy se zvyšovala osobní spotřeba na jednoho obyvatele, zejména díky lidem ve vyšší příjmové skupině. Největší vzestup spotřeby oproti stavu před válkou zaznamenaly dělnické rodiny. Naopak většina úřednických rodin¹⁶⁹ si pohoršila a řada z nich bilancovala na úrovni životního minima. Rostla zejména spotřeba potravin: masa, mléka, másla, cukru. Prodej průmyslových výrobků v důsledku omezené výroby zaostával, ale i přesto rostl mezi obyvateli počet vlastníků spotřebního zboží jako jsou pračky nebo rozhlasové přijímače. Zvyšovala se i společenská spotřeba (výdaje na nemocenské, školství, kulturu apod.). V letech ekonomické stagnace (1951-1952) poklesla výše osobní spotřeby, ale společenská spotřeba zůstala nezměněna, jen se změnila její struktura.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Vyloučení z vázaného trhu bylo zdůvodněno vysokými úsporami těchto lidí, kteří údajně díky bezpracnému zisku měli dost peněz na dražší zboží. To ale ve většině případů neodpovídalo pravdě a celé opatření se stalo nástrojem třídního boje a snahy zlikvidovat skupiny obyvatel, kterých se týkalo. .

¹⁶⁹ Nejhůře na tom byly učitelské rodiny, naopak u příslušníků nové inteligence příjmová hladina rostla.

¹⁷⁰ Vzrostl podíl výdajů na armádu a bezpečnost na úkor ostatních položek.

3.2. Sociální dopad na jednotlivé skupiny obyvatel

Měnová reforma a přechod na volný trh se dotkl všech kategorií obyvatel, rozdíl byl jen v intenzitě. I když odhlédneme od životních tragédií, kdy lidé ztratili mnohdy celoživotní úspory nebo získali velké částky peněz těsně před reformou a tím o ně v podstatě přišli, se reforma negativně podepsala na životní úrovni téměř celého národa. Nyní se pokusím naznačit, jakým způsobem byly jednotlivé skupiny obyvatelstva postiženy a jak se to odrazilo na jejich životní úrovni.

V *Usnesení vlády a ÚV KSČ o provedení peněžní reformy a zrušení lístků na potravinářské a průmyslové zboží*¹⁷¹ bylo jasně řečeno, proti komu je celé opatření namířeno. Byli to „kapitalistické živly i spekulanti“,¹⁷² kteří mohou „ve městech i na vesnici pod ochranou reakčních stran hromadit zisky z průmyslových, obchodních a stavebních podniků, které jim zůstaly ještě v rukou, a kořistit z pokoutních prodejů a zatajených zásob, z černého trhu, z rozvracení zásobování obyvatelstva a z okrádání státu machinacemi v zahraničním obchodě.“¹⁷³

Kdo ale vlastně byli tito nepřátelé státu? Jistou definici této skupiny, která měla být reformou postižena nejvíc, nabízí vyhláška ministerstva vnitřního obchodu č. 11/53 Úředního listu ze dne 13. ledna 1953,¹⁷⁴ která vypočítává ty skupiny obyvatel, které jsou vyloučeny ze zásobování na vázaném trhu. Jednalo se o „vesnické boháče“ a příslušníky jejich domácností včetně dětí a mladistvých (i když jsou zaměstnáni ve veřejném sektoru nebo jsou důchodci), soukromé podnikatele (pokud nejsou zaměstnáni ve veřejném sektoru i příslušníci jejich domácností), osoby vyhybající se práci, případně i osoby, které nepracují, ač by pracovat mohly, důchodce-vyšší státní úředníky z let před rokem 1945. Vedení KSČ předpokládalo, že tito lidé mají nahromaděné vysoké úspory a mohou proto

¹⁷¹ Usnesení vlády a ÚV KSČ o provedení peněžní reformy a zrušení lístků na potravinářské a průmyslové zboží, 30. 5. 1953; Musilová, D.: c. d. , s. 100-110.

¹⁷² Tamtéž, s. 100.

¹⁷³ Tamtéž, s. 101.

¹⁷⁴ SOA Pardubice, fond JNV, karton „Měnová reforma“, Vyhláška ministerstva vnitřního obchodu č. 11/1953, 13. 1. 1953.

nakupovat zboží na cenově nevýhodném volném trhu. To však často neodpovídalo pravdě¹⁷⁵ a tato skupina obyvatel byla tímto způsobem už před reformou ožebračována.

Provedení měnové reformy a s ní souvisejících opatření pro tyto lidi znamenalo další ztráty. Neměli nárok na výměnu části hotovosti ve zvýhodněném poměru 5:1, takže pokud ještě měli nějaké úspory, tak o ně přišli. Zrušení vázaných vkladů znamenalo katastrofu zejména pro důchodce v této skupině. Někteří z nich pobírali jen minimální nebo dokonce žádný důchod a byli proto na penězích uvolněných z vázaných vkladů existenčně závislí. Řada z nich zůstala naprosto bez prostředků. Nejlépe v této skupině dopadli lidé, kteří své úspory včas investovali do předmětů trvalé hodnoty: nemovitostí, starožitností, klenotů nebo i strojního vybavení v případě soukromých živnostníků a zemědělců. Kdo neměl úspory, nepřišel o peníze kvůli nevýhodným přepočtům.

Další velkou skupinou obyvatel jsou zemědělci. Mezi ně patří členové družstev, ale i samostatní zemědělci. I část této skupiny byla znevýhodněna už před reformou, což souviselo se snahou donutit samostatně hospodařící zemědělce ke vstupu do JZD. Pro soukromé zemědělce, kteří nesplnili povinné dodávky (včetně příslušníků jejich domácností) i pro členy neprosperujících JZD platil jen omezený přístup na vázaný trh. Na potravinové lístky pak neměli nárok „úplní samozásobitelé potravinami“, za něž byli považováni vlastníci půdy už do 0,5 ha. Výše postižení reformou u pracovníků v zemědělství závisela zejména na tom, jak veliké měly úspory. Dana Musilová ve své studii¹⁷⁶ o sociálních důsledcích měnové reformy uvádí příklad samostatně hospodařícího rolníka z jižních Čech, který veškeré finanční prostředky investoval do modernizace svého hospodářství a domu a neměl tedy doma prakticky žádné úspory. Měnová reforma tak pro něj neznamovala finanční ztrátu. Nutno však dodat, že takový přístup zemědělce je spíše výjimečný a většina z nich spíš ukládala peníze u bankovních ústavů.¹⁷⁷ Odráží to i tradičně vyšší spořivost venkovského obyvatelstva.

Měnová reforma a zrušení lístkového systému však dolehla i na skupinu obyvatel, o niž se režim tradičně opíral, tj. na dělnictvo. I tato skupina je vnitřně značně

¹⁷⁵ Nehledě na to, že tato skupina je široce sociálně diferencovaná a nachází se v ní jak relativně nemajetní důchodci, tak bohatí sedláci.

¹⁷⁶ Musilová, D.: c. d., s. 23.

¹⁷⁷ Nápadný je rozdíl ve výši úspor v okresech Praha-město a Praha-venkov. Hlášení o provedené měnové reformě, Zpráva o peněžní reformě a jejím vyúčtování; Musilová, D.: c. d. , s. 88.

diferencovaná. Nejvýrazněji byli zasaženi dělníci v preferovaných odvětvích a úderníci. Před reformou pobírali vysoké mzdy a měli i další výhody, například ve formě levného závodního stravování, a samozřejmě dostávali lístky na potravinářské i jiné zboží. Životní úroveň takových rodin byla nesporně poměrně vysoká a právě oni se podíleli největší měrou na průměrném růstu osobní spotřeby v době před reformou. Kvůli nepříznivé situaci na trhu vytvářela tato skupina dělníků značné úspory. V červnu 1953 tak přišli o různou část svých úspor (podle toho, zda je měli doma nebo ve spořitelně) a ztratili možnost nákupu na levnějším vázaném trhu. Spolu se zvýšením cen to pro ně znamenalo podstatný pokles životní úrovně. U nepreferovaných dělnických kategorií závisela výše ztrát hlavně na výši úspor, ale i tito lidé byli samozřejmě postiženi likvidací vázaného trhu.

Některé kategorie obyvatel byly postiženy podobně bez ohledu na jejich příslušnost k společenské vrstvě. Patří sem zejména rodiny s více dětmi a mladá manželství. Před reformou byly rodiny s dětmi na vázaném trhu zvýhodněny vysokými přiděly pro děti. Z těchto přidělů potom měl prospěch zbytek rodiny. Naproti tomu přiděly pro matky v domácnosti byly nespravedlivě nízké.¹⁷⁸ Po reformě rodiny ztratily tyto přiděly a znevýhodněny byly i zvýšením cen potravin. Tento růst životních nákladů nemohlo vykompenzovat ani zvýšení mezd a platů a příspěvků na děti. Podle Karla Kaplana¹⁷⁹ hodnota spotřebního koše pro čtyřčlennou rodinu po měnové reformě byla 2040 Kčs. Průměrná mzda¹⁸⁰ pracovníka v socialistickém sektoru národního hospodářství byla po mzdových úpravách v souvislosti s měnovou reformou 1081 Kčs, pracovníka ve stavebnictví 1207 Kčs a pracovníka průmyslového podniku 1160 Kčs. Vzhledem k tomu, že se stalo téměř nemožným uživit rodinu s dětmi jen z jednoho platu, musely často ženy v domácnosti odložit své děti do jeslí a školek a nastoupit do práce.

Pro mladá manželství jako specifickou sociální skupinu jsou typické spíše nižší příjmy a vyšší výdaje, spojené zejména ze zařizováním bytu. Vzhledem k tomu jsou tito lidé často ještě závislí na pomoci rodičů nebo státu (ve formě novomanželských půjček). Pokud měli doma manželé větší množství peněz na nákup vybavení domácnosti, ať už ve formě vlastních úspor nebo z novomanželské půjčky, tak o ně nevýhodným přepočtem hotovosti při reformě přišli. Už bylo zmíněno, že se v průběhu června objevily stížnosti

¹⁷⁸ I touto formou se režim snažil donutit ženy zapojit se do pracovního procesu.

¹⁷⁹ Kaplan, K.: Proměny české společnosti 1948-1960 I.; ÚSD AV, Praha 2007, s. 106.

¹⁸⁰ Musilová, D.: c. d. , s. 30.

některých lidí, že jim byla vyplacena půjčka, ale než si za ni stihli něco koupit, přišla měnová reforma. Platí však všeobecně, že kvůli situaci na trhu měli lidé větší částky spíš doma než v bance, aby mohli rychle zareagovat v případě, že by se v obchodě objevil nějaký druh nedostatkového zboží.

K vytvoření obrazu o tom, kdo byl výměnou peněz a měnovou reformou vůbec postižen nejvíce je možné využít zprávy založené na záznamech výměnných středisek. Podle výše měněných částek lze usuzovat na ztráty způsobené reformou. Několikrát zmiňovaná Zpráva o peněžní reformě¹⁸¹ a jejím vyúčtování uvádí, že nejvyšší průměrné částky ve starých penězích na osobu i na domácnost měnily samostatní podnikatelé a příslušníci svobodných povolání. Následovala „ostatní povolání“ („případy, u nichž nebylo zjištěno povolání, dále duchovní, soukromníci, důchodci aj.“¹⁸²), samostatně hospodařící zemědělci a členové JZD III. a IV. typu. Naopak nejméně peněz měnili úředníci a dělníci, ovšem s výjimkou horníků a hutníků. Z regionálního pohledu *Zpráva* poukazuje na nízkou teauraci v pohraničních krajích a vyšší výměny peněz u obyvatelstva živícího se zemědělstvím.

Tato zjištění tedy ukazují překvapivě stále poměrně vysoké úspory u samostatných podnikatelů a zemědělců a členů JZD vyšších typů. Naopak z nízkých částek měněných úředníky je zřetelný sociální propad této skupiny už v době před reformou. A opět se tu potvrzuje značné postižení privilegovaných dělníků v hornictví a hutnictví s vysokými úsporami.

3.3. Sociální opatření státu po měnové reformě

Vedení státu si velmi dobře uvědomovalo, že měnová reforma a s ní související zavedení jednotného volného trhu poškodilo i skupiny obyvatel, o něž se režim hlavně opíral. Bylo tedy nutné tyto ztráty alespoň částečně nějakým způsobem kompenzovat. Všechna sociální opatření byla patřičně využita propagandou a prezentována jako nadstandardní péče lidově demokratického státu o své občany.

¹⁸¹ Zpráva o peněžní reformě a jejím vyúčtování vypracovaná ministerstvem financí pro politický sekretariát ÚV KSČ, srpen 1953; Musilová, D.: c. d.

¹⁸² Tamtéž.

Došlo ke zvýšení mezd a platů.¹⁸³ Základní hodinové (časové i úkolové) mzdové sazby dělníků se zvýšily o 0.34-0.70 Kčs v nové měně. Nejvíce si polepšili horníci zaměstnaní pod zemí, dělníci v povrchových zařízeních přímo souvisejících s dolem a dělníci v hutních provozech, tedy opět dělníci v privilegovaných odvětvích těžkého průmyslu. Základní měsíční platy do 1 000 Kčs byly zvýšeny o 60 Kčs, platy od 1 000 do 1 200 Kčs o 40 Kčs, základní měsíční platy nad 1 200 Kčs byly ponechány na stejné výši. Z těchto čísel je zřejmé pokračování trendu ve zvýhodňování dělníků v těžkém průmyslu a naopak snaha o platovou nivelizaci u nepreferovaných zaměstnanců.

Zvýšeny byly i důchody a to takto: starobní a invalidní důchody, pokud jejich výše nepřesahovala 600 Kčs měsíčně, o 20 až 50 Kčs měsíčně; vdovské důchody, pokud jejich výše nepřesahovala 360 Kčs měsíčně, také o 20-50 Kčs měsíčně; sociální důchody o 50 Kčs měsíčně, šlo-li o sociální důchod manželské dvojice, byl zvýšen o 75 Kčs měsíčně. Důchody oboustranně osiřelých sirotků byly zvýšeny o 20 až 60 Kčs, pokud ovšem nepřekračovaly částku 200 Kčs měsíčně. Osobám, které pobíraly několik důchodů, bylo zvýšení vyměřeno z celkové částky všech důchodů.

Dalším opatřením státu došlo ke sjednocení výchovného na děti, přiznávaného k invalidním a starobním důchodům, a rodinných přídatků a výchovného. Jeho výše vypadala takto: 70 Kčs měsíčně na 1 dítě, 170 Kčs měsíčně na 2 děti, 310 Kčs na 3 děti, 470 Kčs na 4 děti, 630 Kčs na 5 dětí a na každé další dítě 160 Kčs měsíčně. Výchovné na děti, přiznané k vdovským důchodům, bylo stanoveno takto: 120 Kčs měsíčně na 1 dítě, 260 Kčs na 2 děti, 420 Kčs na 3 děti a 160 Kčs měsíčně na každé další dítě. Zaměstnancům, kteří byli držiteli půdy o výměře nad 0,5 ha (v pastvinářských oblastech nad 2 ha), případně rodinným příslušníkům takových osob byl ponechán rodinný přídatek i nadále v dosavadní výši.

Je zřejmé, že zejména důchodcům a rodinám s více dětmi zvýšení těchto sociálních dávek nemohlo plně kompenzovat zrušení lístkového systému. Navíc je vidět, že tu došlo k další perzekuci lidí, kteří ještě vlastnili nějakou půdu.

¹⁸³ Usnesení vlády republiky Československé a ÚV KSČ o provedení peněžní reformy a zrušení lístků na potravinářské a průmyslové zboží, Zvýšení mezd, platů, penzí a rodinných přídatků, 30. 5. 1953; Musilová, D.: c. d. , s. 106.

3.4. Výsledky měnové reformy v sociální oblasti

Pokusila jsem se vystihnout dopady měnové reformy a odstranění vázaného trhu na jednotlivé kategorie obyvatel i to, jakým způsobem se stát tyto dopady snažil zmírnit. Projevily se však nějaké tendence celospolečensky? Podle mého názoru můžeme zaznamenat několik trendů, kterým se budu věnovat nyní.

V lidech se prohloubila nedůvěra ve státní zřízení. Část obyvatel si už před reformou nedělala žádné iluze o komunistické straně. Byli to ti, kteří na vlastní kůži zažili nejrůznější formy perzekuce nebo nátlaku. Pro některé představovala ztráta úspor poslední kapku a i mezi členy strany zasela tvrdost měnové reformy zrnko pochybností. Tato nedůvěra se po reformě projevila různým způsobem. Lidé nedůvěřovali státním spořitelnám a vybírali své zbylé vklady.¹⁸⁴ Stát se snažil agitací zdůrazňovat potřebnost spoření.¹⁸⁵ Mezi lidmi se ale šířila šeptanda, že zanedlouho dojde k dalším měnovým opatřením a proto nemá smysl spořit.¹⁸⁶ Výběry klesly k běžnému stavu až po všeobecném uklidnění v průběhu srpna a postupně se zvyšovaly vklady na vkladní knížky i běžné účty. Nedůvěra ke straně se projevila i poklesem odběru stranického tisku. Také v tomto případě trval návrat k původnímu počtu odebraných výtisků několik měsíců.

Po odstranění dvojího trhu a přidělového systému se projevila nivelizace trhu a spotřeby. Jednotné ceny veškerého zboží a jeho nabídku určoval stát. Neexistovala tak

¹⁸⁴ V červnu bylo z vkladních knížek vybráno 407, 4 milionů Kčs, ale vklady činily jen 116 milionů Kčs, v červenci bylo vybráno 290,9 milionů Kčs a vloženo 113 milionů Kčs. Zpráva o peněžní reformě a její vyúčtování vypracovaná ministerstvem financí pro politický sekretariát ÚV KSČ, srpen 1953; Musilová, D.: c. d. , s. 64. Na výběr vkladů měl vliv také nedostatek peněz v hotovosti na nákup základních životních potřeb po výměně peněz. Takto motivované výběry převažovaly zejména v prvních dvou týdnech po reformě.

¹⁸⁵ Státní spořitelny „intenzivně pracují mezi družstevníky, drobnými a středními rolníky dosud soukromě hospodařícími, aby získaly část jejich tržeb na vkladní knížku nebo běžný účet trvalejší povahy.“ Zpráva o peněžní reformě a jejím vyúčtování vypracovaná ministerstvem financí pro politický sekretariát ÚV KSČ, srpen 1953; Musilová, D.: c. d. , s. 64.

¹⁸⁶ NA, fond 19/13, a. j. 257, Zpráva o situaci na venkově a o náladě obyvatelstva v ČSR, 6. 8. 1953.

konkurence a soutěživost mezi podniky, nic je tedy nenutilo zlepšovat pestrost a kvalitu zboží. Pokračovaly problémy s plynulostí zásobování. Shánění základních potravin a ošacení trvalo neúnosně dlouho, a lidé často odcházeli z obchodů s nepořízenou.

Vzhledem k tomu, že se příjmy většiny zaměstnanců pohybovaly kolem průměrných mezd a platů, výše příjmu rodiny a tedy její životní úroveň závisela na počtu pracovně činných členů domácnosti. Znovu se proto zvýraznil trend zvýšení zaměstnanosti žen, který se projevoval už před reformou. V roce 1952 pracovalo 2 378 000 žen, o dva roky později to bylo už 2 553 000 žen¹⁸⁷. Zvýšení po reformě můžeme přičíst téměř výhradně sociálně ekonomickým faktorům. Nejvíce žen přibýlo v průmyslu, službách, školství, kultuře, peněžnictví a zdravotnictví.¹⁸⁸

Vedle žen se mezi žadateli o zaměstnání objevilo mnoho důchodců. Šlo zejména o ty, kteří předtím žili z vázaných vkladů a nepobírali žádný, nebo jen malý důchod. Často jim nezbylo nic jiného, než se pokusit najít si zaměstnání, tedy pokud jim to zdravotní stav dovozoval. Zvýšil se počet žádostí o poskytnutí důchodu. Ale vzhledem k tomu, že při jeho poskytování byl důležitý sociální původ žadatele, byl přiznán jen malému počtu důchodců z této kategorie a i tak byl nižší než částka uvolňovaná z vázaných vkladů. Část z nich proto zůstala odkázána na pomoc své rodiny nebo na jednorázové sociální výpomoci národních výborů. O zaměstnání ale žádali i důchodci, kterým byl důchod přiznán. Zvýšení důchodu prostě často nepokrylo růst životních nákladů.

Špatně na to nebyli jen penzisté, ale i invalidé a další sociálně slabé osoby. Hodně invalidů pracovalo jako trafikanti a proto nepobírali ani invalidní důchod. Ve dnech před reformou ale nedostali žádné tabákové výrobky, takže měli provozní kapitál v hotovosti a ne ve zboží. Tuto hotovost si vyměnili v poměru 50:1 a často jim po přepočtu nezbyly peníze na nákup zboží do trafik. Mnoho z nich se tak ocitlo bez možnosti obživy. Ve Zprávě o situaci mezi invalidy po měnové reformě¹⁸⁹ je upozorňováno na to, že se značně rozmáhá žebrota. „Bylo již zjištěno mnoho případů, že invalidé navštěvují automaty, kde dojíždají zbytky jídel a zabývají se pokoutním prodejem různého zboží denní potřeby.“¹⁹⁰

¹⁸⁷ Statistická ročenka Republiky Československé 1960, s. 90.

¹⁸⁸ Tamtéž.

¹⁸⁹ Zpráva o situaci mezi invalidy po měnové reformě, Praha 18. září 1953; Musilová, D.: c. d. , s. 116.

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 118.

Vedení strany si jako jeden z cílů měnové reformy vytklo zvýšení zaměstnanosti a „snížení absence a fluktuace“.¹⁹¹ Ke zvýšení žádostí o zaměstnání skutečně došlo. Ale absence na pracovištích se nesnížily a reforma nezabránila některým lidem často měnit zaměstnání. Souviselo to s pracovní morálkou a motivací k práci. Lidé, kteří byli k zaměstnání donuceni ekonomicky či jinak anebo pracovali na pozici, která neodpovídala jejich kvalifikaci těžko mohli mít ke své práci kladný vztah.

Těžká ekonomická situace rodin s dětmi a mladých manželství se projevila poklesem porodnosti. Na sociální otřesy, kterým měnová reforma bezesporu byla, totiž nejcitlivěji reagují rodiny s dětmi. S poklesem porodnosti mohl souviset pokles počtu kolaudovaných bytů ze státní výstavby v letech 1953 a 1954, což mělo za následek vzrůst bytové nouze. Rodiny tedy pořízení dětí odkládaly hlavně z finančních a bytových důvodů.

Během stávek a demonstrací se objevil názor, že do situace v Československu zasáhnou Spojené státy americké a zvrátí politický vývoj ve prospěch demokracie.¹⁹² Tato víra v pomoc ze západu se však ukázala jako velmi naivní. Žádná ze zemí západní Evropy o zásahu v Československu ani neuvažovala. Demonstranti neměli šanci prosadit své požadavky. Demonstrace vznikaly živelně, byly neorganizované a cíle demonstrantů nejednotné. Navíc většina obyvatel nevyjádřila svůj názor na reformu otevřeně. Tento neúspěšný odpor proti režimu spolu s následnými procesy zanechal stopy v psychice obyvatel. Někteří v nich ztráceli zájem o aktivní účast ve veřejném životě a sílila politická lhostejnost. Tento trend se zvýraznil v souvislosti s počínajícím generačním posunem na konci padesátých let, kdy do zaměstnání nastoupili mladí lidé, kteří dokončili vzdělání už po druhé světové válce.¹⁹³

¹⁹¹ Zpráva o peněžní reformě a její vyúčtování vypracovaná ministerstvem financí pro politický sekretariát ÚV KSČ, srpen 1953; Musilová, D.: c. d. , s. 62.

¹⁹² Jirásek, Z.-Šůla, J.: c. d. , s. 103.

¹⁹³ Viz např. Kaplan, K.: Proměny české společnosti 1948-1960 I.; ÚSD AV ČR, Praha 2007, s. 122.

Závěr

Měnová reforma zastihla obyvatele Československa nepřipravené a zanechala v nich trpkou vzpomínku na hodně dlouhou dobu. Přestože existovaly indicie, že se chystá nějaké měnové opatření a s ním související změny na trhu, většina lidí nic netušila. Režim obyvatelstvo soustavně přesvědčoval o hospodářském růstu, růstu životní úrovně a pevné měně. Uveřejnění zásad měnové reformy a zrušení vázaného trhu dne 30. května 1953 tak znamenalo pro většinu šok.

„Usnesení vlády republiky Československé a Ústředního výboru Komunistické strany Československa ze dne 30. května 1953 o provedení peněžní reformy a zrušení lístků na potravinářské a průmyslové zboží“ mělo za úkol zejména odčerpat přebytečnou kupní sílu. Přestože to pro všechny znamenalo ztrátu úspor, některé skupiny obyvatel, jako například bývalí soukromí podnikatelé, živnostníci a řemeslníci, nebo samostatní zemědělci byli tímto usnesením programově postiženi více než režimem preferované vrstvy. V opatření byla řada nejasností, některé dílčí problémy byly řešeny teprve dodatečně a vyskytly se i nesnáze technického typu.

Po prvotním nemilém překvapení následovala vlna nespokojenosti a protestů, která zasáhla téměř celé Československo. Jednalo se o první masové vystoupení lidí ve státech východního bloku,¹⁹⁴ mělo však většinou ekonomickou příčinu, jen ojediněle zazněly i politické požadavky. Nejznámější a nejvíce diskutované jsou události v Plzni, ale velké demonstrace a stávky zasáhly téměř všechny větší průmyslové podniky, někde dokonce vícekrát během několika málo dní. Demonstrace a stávky byly ale jen špičkou ledovce. Protesty proti reformě měly nejrůznější ráz, od slovního odsouzení až po rozšiřování protistátních letáků. Neorganizovaní demonstranti však neměli šanci své požadavky prosadit a po potlačení nepokojů následovala vlna perzekucí. Jediný sled veřejných exemplárních procesů proběhl v Plzni, jinde se jednalo převážně o procesy s jednotlivci a padaly relativně mírné tresty.

U mnohých členů komunistické strany vedly události prvních červnových dní ke ztrátě iluzí o režimu, který pomáhali budovat. Projevilo se to vystupováním ze strany i třeba poklesem odběru stranického tisku. Není však možné přehlédnout ani vyjádření

¹⁹⁴ Teprve o necelý měsíc později, 17. června, se masové protesty konaly ve východním Berlíně. Zde bylo důvodem zvýšení výrobních norem.

souhlasu s měnovou reformou, a to u členů strany i některých nestraníků, jakkoliv byla z velké části vynucená.

Provedená měnová reforma spolu se zrušením vázaného trhu a zavedením jednotných cen měla své dopady v sociální oblasti. Vedle již zmíněné likvidace úspor veškerého obyvatelstva a třídního aspektu pravidel reformy, byly znevýhodněny celé sociální skupiny. Přes některá sociální opatření státu si nejvíce pohoršili důchodci, invalidé a rodiny s více dětmi. Se vzrůstem životních nákladů po měnové reformě a zrušení přidělového systému se celá společnost potýkala ještě několik let.¹⁹⁵

Následkem měnové reformy byly někteří lidé donuceni zapojit se do pracovního procesu (opět šlo hlavně o důchodce a ženy v domácnosti), došlo k další vlně rušení živností a přechodu dosud samostatných živnostníků a řemeslníků do státního sektoru. Podobně vstupovali další soukromí zemědělci, které reforma připravila o provozní kapitál, do jednotných zemědělských družstev.

K předpokládanému ozdravení hospodářství však nedošlo. Poklesl počet dostavěných bytů, poklesla porodnost a nedostavilo se ani očekávané snížení absence a fluktuace. Zásobování se spíše zhoršilo než zlepšilo a nedostatek zboží na trhu postupem času opět nutil lidi k novému vytváření úspor. Nedůvěra ke státu a obavy z případné nové ztráty úspor vedly v prvních týdnech po reformě k vybírání vkladů ze spořitelen a naopak jen k malým vkladům. Lidé se zbavovali strachu z dalších možných měnových opatření jen zvolna, nedůvěra v lidově demokratické zřízení už byla silně zakořeněná.

Celkově tedy znamenala měnová reforma zlom v životě obyvatel, který prohloubil nedůvěru vůči režimu a mnohé připravil nejen o celoživotní úspory, ale i o iluze, a způsobil intenzivní sociální otřesy. Z hospodářského hlediska však reforma neměla význam a hospodářství ovlivnila jen na krátkou dobu. Pro lidi žijící v padesátých letech byl prožitek měnové reformy natolik důležitý, a většinou traumatizující, zážitek, že se podepsal na jejich životě a smýšlení na velmi dlouhou dobu.

¹⁹⁵ Karel Kaplan dokonce uvádí, že situace se v tomto ohledu vracela do normálu téměř deset let. Kaplan, K.: Proměny české společnosti 1948-1960 I.; ÚSD AV ČR, Praha 2007, s. 106.

Prameny a literatura:

Archivní prameny:

Národní archiv Praha

- Fond ÚV KSČ
- Fond 19/13 (stranické informace)
- Fond Monitory

Státní okresní archiv Pardubice

- Fond Jednotný národní výbor 1949-1954

Vydané prameny (edice dokumentů):

KAPLAN Karel-VÁCHOVÁ Jana: *Perzekuce po měnové reformě v Československu v roce 1953. Dokumenty*; ÚSD AV ČR, Praha 1993.

MUSILOVÁ Dana: *Měnová reforma 1953 a její sociální důsledky. Studie a dokumenty*; ÚSD AV ČR, Praha 1994.

Periodický tisk:

Zář (list KSČ Pardubického kraje)

Rudé právo

Literatura:

BÍLEK Jiří.: *Československá armáda a měnová reforma v roce 1953* in *Historie a vojenství*, 1995, č. 1, s. 66-91.

CÍSAŘ Čestmír: *Člověk a politik. Kniha vzpomínek a úvah*; nakl. ETC Publishing, Praha 1998.

GERŠLOVÁ, J.: *Vývoj sociální politiky a sociálních opatření v Československu v letech 1945-1960 (přehled)* in *Slezský sborník*, Opava 1990, ročník 88, s. 23-35.

HLAVOVÁ Věra: *Úder měnové reformy. Trpká spomienka na päťdesiate roky* in *Historická revue* 8, č. 2, Bratislava 1997, s. 14-15.

JECH Karel: *Soumrak selského stavu 1945-1960*; ÚSD AV ČR, Praha 2001.

- JIRÁSEK Zdeněk: *Čtyři roviny měnové reformy 1953* in Fenomén Stalin: náhoda nebo nevyhnutelnost? Padesát let od měnové reformy. Loužek, Marek (ed.); Centrum pro ekonomiku a politiku, Praha 2003, s. 107-110.
- JIRÁSEK Zdeněk: *Hospodářský vývoj průmyslových oblastí Čech 1949-1953* in Slezský sborník, Opava 1990, ročník 88, s. 114-130.
- JIRÁSEK Zdeněk: *Problémy měnové reformy 1953 na Slovensku* in V tieni totality. Perzekúcie na Slovensku v začiatkoch komunistického totalitizmu (1948-1953), ed. Jan Pešek, Historický ústav SAV Bratislava, 1996, s. 90-97.
- JIRÁSEK Zdeněk: *Základní tendence československého měnového systému v letech 1945-1953* in Měnové systémy na území českých zemí 1892-1993, Opava-Praha 1995, s. 89-97.
- JIRÁSEK Zdeněk-ŠŮLA Jaroslav: *Velká peněžní loupež aneb 50:1*; nakl. Svítání, Praha 1992.
- KAPLAN Karel: *Československo v letech 1948-1953*, 2. část; SPN, Praha 1991.
- KAPLAN Karel: *Nekrvavá revoluce*; nakl. Mladá fronta, Praha 1993.
- KAPLAN Karel: *Proměny české společnosti 1948-1960 I.; ÚSD AV ČR*, Praha 2007.
- KOPEČEK Michal: *Likvidace soukromých živnostníků 1948-1950 in K novověkým sociálním dějinám českých zemí V. (1945-1993)*, Karolinum, Praha 2003, s. 107-132.
- MAREK Pavel.: *České živnostnictvo 1945-1960. Likvidace živnostníků, řemeslníků a obchodníků v českých zemích*; nakl. Doplněk, Brno 2006.
- PETRÁŠ Jiří: *Peněžní reforma 1953* in Sborník archivu ministerstva vnitra, Odbor archivní a spisové služby ministerstva vnitra ČR, Praha 3/2005, s. 141-171.
- PETRÁŠOVÁ Ludmila: *Krajský soud v Plzni* in Západočeský historický sborník 1 Plzeň-700 let krajské metropole, Státní oblastní archiv v Plzni, Plzeň 1995, s. 53-71.
- PŮLPÁN Karel: *Nástin českých a československých hospodářských dějin do roku 1990*. I. díl; nakl. Karolinum, Praha 1993.
- RATAJ Jan: *Komunistické Československo I. (1948-1960)*, Plzeň 1995.
- ROZSYPAL Kurt: *Vývoj plánovitého řízení v netržních podmínkách (první část: úvod a období 1945-1952)* in Z hospodářských a sociálních dějin Československa 1918-1992, Vědecký sborník VŠE v Praze, ročník 6, číslo 5, Praha 1998.

- SALZMANN, Richard: *Vzpomínky Plzeňáka na měnovou reformu z roku 1953* in Fenomén Stalin: náhoda nebo nevyhnutelnost? Padesát let od měnové reformy. Loužek, Marek (ed.); Centrum pro ekonomiku a politiku, Praha 2003, s. 129-130.
- SIRŮČEK Pavel a kol.: *Hospodářské dějiny a ekonomické teorie (vývoj-současnost-výhledy)*; nakl. Melandrium, Slaný 2007.
- ŠOUŠA Jiří-ŠŮLA Jaroslav: *Peníze v proměnách moderní doby*; Praha-Pelhřimov 2006.
- Stručný hospodářský vývoj Československa do roku 1955*; nakl. Svoboda, Praha 1969.
- ŠTĚPÁNEK Zdeněk: *Plzeň 1. června 1953-Berlín 17.června 1953. Srovnání-ohlas ve světě* in Západočeský historický sborník 2, Státní oblastní archiv v Plzni, Plzeň 1996, s. 393-396.
- ŠŮLA Jaroslav: *Přehled československé měny v letech 1918-1989* in Měnové systémy na území českých zemí 1892-1993; Opava-Praha 1995, s. 15-52.
- TIGRID Pavel: *Dnešek je váš, zítřek je náš. Dělnické revolty v komunistických zemích*; nakl. Index, Společnost pro československou literaturu v zahraničí, 1982.
- TUČEK Miroslav: *Měnová reforma v mezinárodním kontextu* in Fenomén Stalin: náhoda nebo nevyhnutelnost? Padesát let od měnové reformy. Loužek, Marek (ed.); Centrum pro ekonomiku a politiku, Praha 2003, s. 111-116.
- VARINSKÝ Vladimír: *Historické peripetie měnovej reformy roku 1953 s osobitým zreteľom na jeho vývoj na Slovensku* in Krízy režimov sovietského bloka v rokoch 1948-1989, vydala Pedagogická spoločnosť J. A. Komenského, Banská Bystrica 1997, s. 62-72.
- VENCOVSKÝ František: *Měnová politika v české historii*; ČNB, Praha 2001.
- VENCOVSKÝ František a kol.: *Dějiny bankovníctví v Českých zemích*; vydal Bankovní institut, a.s., Praha 1999.

Resumé

Práce se zabývá tématem měnové reformy v Československu, která proběhla ke dni 1. června 1953, s níž úzce souvisí současně provedené zrušení vázaného trhu.. Kromě kapitol věnujících se hospodářským příčinám, přípravě a zásadám měnové reformy jsem se soustředila hlavně na reakce obyvatel na provedené opatření a na sociální dopady, které reforma způsobila.

Díky informacím z dílčích prací, které byly dosud o tomto tématu vydány, které jsem doplnila o data z fondů Národního archivu v Praze jsem získala obraz o formách a rozsahu protestů obyvatel proti měnové reformě. Nejrozšířenějším způsobem protestu byly stávky a demonstrace, které se konaly téměř ve všech větších městech. Jednalo se tak o první otevřený protest obyvatel země na východ od tzv. železné opony. Je však nutné mít na vědomí, že nespokojenost obyvatel byla motivována hlavně ekonomicky, politické požadavky zazněly jen výjimečně.

Důležitým výsledkem provedené měnové reformy byly změny v sociální situaci většiny obyvatel Československa. Reforma byla zaměřena proti konkrétním skupinám obyvatel: soukromým zemědělcům, řemeslníkům a živnostníkům, s cílem donutit je ke vstupu do socialistického sektoru hospodářství. Postiženi ale byli i dělníci, kteří byli dosud hlavní oporou režimu. Ze sociálních otřesů, které měnová reforma způsobila se společnost vzpamatovávala několik let.

Cílem této práce je hlavně zmapovat nejrůznější reakce obyvatel na měnovou reformu, od bezvýhradného souhlasu až po projevy odporu spojené s ničením symbolů režimu. Dále poukázat na to, jak se měnové opatření negativně odrazilo na životní úrovni celé společnosti.

Summary

This text deals to the topic of monetary reform which took place in Czechoslovakia in 1st June 1953, which was closely associated with cancellation of fixed market. Except chapters about economical reasons, preparation and rules of monetary reform author mainly describes reactions of people to it and social effects which reform meant.

Due to information from partial studies about this theme and data from National archive in Prague author made image about ways of protests against monetary reform and its range. Strikes and demonstrations were the most widespread ones. They broke out in almost all bigger cities. It was the first opened protest in the country east of so called iron curtain. However, it is important to mention that discontent was economically motivated, political demands were only rare.

Monetary reform meant also social change for most of the people in Czechoslovakia. Its rules were disadvantageous mostly for certain social groups: private farmers and tradesmen (so called “capitalistic elements”). It was another way how they were forced to join socialistic economic sector. But workers were also negatively affected by monetary reform, although they were most important pillar of the regime. Whole society was affected by this upheaval for several years.

Principal aim of this work is to show all sorts of reactions of people in context of monetary reform, from whole approval to manifestation of protest with destroying symbols of the regime. Furthermore refer to ways how monetary reform and cancellation of fixed market affects living standard of whole society.